

391190

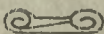
** FAPTĂ ȘI SUFERINȚĂ ROMÂNEASCĂ ÎN ARDEAL

LA ZECE ANI
DE LA CUPRINDEREA LUI
SUPT STEAG ROMÂNESC

DE

BCU Cluj / Central University Library Cluj

N. IORGA

BUCUREȘTI

— 1929 —

391190

BCU Cluj / Central University Library Cluj

BIBL. UNIV. CLUJ-SIBIU
Nr. 12.372-1943

323.4(0)1439

I.

Românii înainte de Români.

Ardealul a fost totdeauna o țară de sate în care s'au putut împlânta orașe străine și castele, cetăți de cuceritori.

Așa a fost din cele mai vechi timpuri, cu privire la care abia dacă se poate culege câte o știre din povestirea oamenilor de pe vremea aceea, căroro viața aceasta harnică și smerită din sate, fără războiu și fără bogăție, nu li zicea nimic.

Cei d'inăuntru, din satele acelea, multe și risipite prin poiene, la o parte de drumurile cele mari ale negoșului și năvălirilor, se hrăneau din creșterea vitelor și din lucrarea pământului, acuma douătrei mii de ani ca și supt ochii noștri. Soiul de vite care se află acolo astăzi, se afla și pe acele timpuri, și, până sus, unde muntele se deschide mai larg, s'au găsit urme de plugărie, precum grâne arse, tot de pe atunci, au fost aflate în pământ pe valea Mostiștei, la Răsărit de București.

Pentru atâta lucru, abia dacă s'ar fi strecurat în Ardeal ceva negustori, pe atunci greci, cari căutau mai mult pieile de animale ucise de vânătorii țerani, piei pe care și pe urmă le întrebuițau ai noștri pentru plată, în locul banilor (și de accia se zice

pentru: „a muri”: a dat *pielea* popei, ori a dat *ortul* popei). Vechii locuitori ai Ardealului cunoșteau banul acestor cumpărători și, mai târziu, regii daci l-au imitat grosolan după moneda stăpânilorilor macedoneni, întrebuintând bieți meșteri de țară, cari făceau din frumosul cap de zeu și din calul de luptă o îngrămădire nelămurită de puncte înșirate.

Ardealul, prins cum este ca între ziduri de cetate, ar fi rămas multă vreme țară închisă, dacă n'ar fi fost într'însul două lucruri din adâncuri care trebuiau să cheme, oricând, luarea aminte și pofta oricui. Anume, sarea și aurul.

Sare se află și în Moldova și în Țara-Românească sau Muntenia, dar în locuri care nu sânt în legătură cu vre-un râu mare, mergând spre Apus, ci la oarecare depărtare de Olt și de Siretiu. Acolo, sarea se ducea pe uscat, de unde se și zice cutării linii de cară: *drumul sării*. În Ardeal „drum al sării”, cu luntri de străveche datină, este Murășul, care putea să mâne pietrele sării spre țerile apusene, unde nu se poate găsi aceasta. Pentru sare mai mult decât pentru altceva, veniau străinii din Apus.

Dar în sinul Ardealului se cuprinde aur: Numai în sinul Ardealului, de unde apele duc fărâme de-a lungul râurilor muntene, acele fărâme pe care le culegeau din nisipuri Țigani aurari ai Domniei. Și în toată această parte răsăriteană a Europei până departe în Rusia munților Urali nu se mai află aur. Pe vremuri se descoperia chiar câte un bulz întreg care trecea la colecțiile Impăraților și prinților dintr'o epocă mai nouă; și era foarte prețuit.

Pentru aur au venit în Ardeal, peste săteni, cei d'întăiu cuceritori, strecurându-se prin pasurile mol-

dovenești și ajungând, din cetăți care de mult s'au risipit, a stăpâni tot cuprinsul țerii.

E vorba de acei Agatirsi (Agathyrsoi), de cari vorbește un povestitor grec din Asia, care-și culegea știrile de la ai lui, negustorii de pe malurile Mării Negre, Herodot, trăitor patru veacuri înainte de Hristos.

Supușii Agatirsilor, adecă țeranii cei mai vechi, al căror trecut e fără de margini, erau Traci, dintr'un neam foarte mare, întins și până la Mările din Miazăzi, și până la țara muntoasă din Asia, în față, care e pentru dânșii ca un alt Ardeal. Li s'a zis, în deosebire de sătenii de pe clina din jos a munților: Daci, de bună samă după numele satelor lor, care se ziceau *dave*, (Dacii se chemau și Davi, Dai), așa cum din „țară” s'a făcut „țerani”. Dar ei n'aveau în fruntea lor nobili și luptători, așa încât nu li-a fost greu Agatirsilor căutători de aur să-i supuie. Căci acești Agatirși erau de neam scitic, vechi războinici vestiți în lume, cari se luptaseră și cu puternicii regi perși, frângând și ucigând pe marele rege Cir și cari țineau acum supt stăpânirea lor, sus și jos, tot malul Mării Negre. Acolo se băteau monede și se lucrau frumoase podoabe cu chiar acest aur care se câștiga din munții ardeleni.

Cum s'a așezat și cum a perit stăpânirea Agatirsilor nu știm. Atâta numai că, de la o bucată de vreme, dintre supușii acestor „nemeși” de alt sânge s'au desfăcut Sarmășii, cari erau poate pe lângă Sciți ce au fost și sânt Secuii față de Unguri, și aceștia, cari n'aveau aceeași închegare ca foștii lor stăpâni, au lăsat să cadă ceia ce fusese odată marea Impărăție scitică, întinzându-se din șesul Tisei până la munții de aur din Asia, de la aur

la aur. Ceva Sarmați, Iazigi sau Iași, cutreierau doar drumurile în părțile de lângă râul de la Apus, unde mai târziu și-au bătut ceamburul haiducii de pe la 1500-1600.

Când pleacă însă o stăpânire, aceia cari au ascultat de dânsa se ieau după ce fusese și fac o nouă așezare politică pe cât se poate asemenea cu aceea care a perit. Astfel în munții păstorilor la Miazăzi de Murăș, în colțul cel mai ferit, cel mai ușor de apărat, în cel mai sigur cuib de vulturi, unii dintre țerani au căutat să întemeieze alt regat, acela al „țeranilor” înșiși, al Dacilor. Printre ei s’au ales nobili, cari purtau pe cap o căciulă, asemenea cu tiara regilor perși, din depărtatul Răsărit, și-și tundeau părul supt dânsa, pe când sătenii de rând își lăsau pletele revărsate pe umeri. Așa încât erau două feluri de oameni acuma în alcătuirea cea nouă: *căciularii*, cărora Romanii li-au zis: *pileati*, de la *pileum*, căciulă, și *pletoșii*, pentru Romani: *comati*, de la cuvântul *coma*.

Dacii au făcut o *descălecare* dincolo de munți, unde-i aștepta o moștenire mare, de la cei cu același sânge cu dânsii, de la Geții de pe celalt povârniș al Carpaților, cari, supt marele lor rege Boerebista, unul din cei mai vestiți stăpânitori ai vremii lui, porunciau și până la țermul apusean mai din jos al Mării Negre, până pe unde sânt acuma stâncile albe de la Balcic, de-asupra mării albastre, având legături cu toată lumea de negoț, grecească, de-a lungul țermurilor. Înlocuirea a fost așa, cum, mai târziu, a fost înlocuită în Moldova o viață românească neștiută, din sate cărora li-a lipsit un Boerebista, prin nemeșii români coborâți din văile Maramurășului

Dacii se deosebiau însă de Geți — și tot așa și de foștii stăpâni ai strămoșilor lor, de Agatirși — prin aceea că erau, cum au rămas Ardelenii și pe urmă, după voia cursului apelor lor, oameni de Apus. N'au putut să fie supt ascultare toate acele părți răsăritene, unde au început să miște încă de pe atunci, pe vremea Mântuirii lui Hristos, neamurile germane, ca Bastarnii. Acolo, ei au avut numai un rost de ocrotire, de îndreptare la războiu asupra acelor seminții; pe când în Apus cetele lor mergeau de-a lungul muntelui până în părțile Vistulei.

Centru al lor rămânea însă cercul de stânci de la Cetatea Colțului, de la Grădiște (grad e în slavonește: cetate), de de-asupra apei Streiului (al cărui nume amintește apa Stryi din Polonia-de-jos), de la Sarmisegetusa, în numele căreia nu se poate să nu recunoști și pe al Sarmatilor și pe al Geților. Acolo era reședința, Curtea lui Decebal (v. și numele de *Deceneu* al marelui preot; finala *bal* n'are nimic semitic, ca în Hanibal), al cărui nume poate să însemne mai mult demnitatea lui regală.

Pe Decebal îl cunoaștem numai într'o clipă din viața lui, care ni rămâne închisă: din clipa ciocnirilor cu Romanii.

Aceștia, alți țerani odată, fuseseră aduși de împrejurări să îndeplinească, vitejește, dar mai ales cu o stăruință de fier, lucruri pe care nu le-au fost avut în minte. Lumea, supusă odată monarhiilor celor mari din Răsărit, avea nevoie de liniște asigurată, și ei singuri erau în stare a o statornici. Împărații lor n'au plecat cu poftă de faimă, ci pentru că tot mai departe îi chema soarta.

Prin părțile noastre legiunile romane n'au ajuns dintr'odată, ca într'o revărsare de cucerire. Incetul pe

încetul, cu voie ori și fără voie, s'a luat malul Adriaticei, apoi Tracia, marea țară a Tracilor de pe malul drept al Dunării. Tot odată, pe malul stâng chiar se strecurau țerani de limbă latină cari nu-și mai aveau rost de muncă în libertate prin vechea lor patrie, Italia. Se deprindea lumea a vorbi latinește în locul dialectelor lumii trace supt înrâurirea, tot mai puternică, a noilor veniți, și ei plugari și păstori.

Prin părțile getice ale șesului muntean se răs-pândiau astfel, și puteau trece și munții prin părțile unde nu apăsa autoritatea lui Decebal și a înaintașilor lui, sunetele limpezi ale graiului Romei, mai tare în cucerire, prin frumuseța lui, decât toate sulițele și săbiile legiunilor. Rămânea astfel statornică în vechea datină numai lumea aceia, tot mai îngustată, și mai asediată și mai primejduită, a Dacilor.

Se credea odată că acești țerani cu fața boțită, cu părul plăviț, cu trupul grămădit, iuți și îndărătnici, ar fi căutat pricină Romanilor, coborându-se din muntele lor asupra Ținuturilor mai bogate pe care le stăpânia Impăratul. De fapt, oameni cu puține nevoi, având sarea și aurul la îndemână, făcând negoț cu moneda lor de tăietură macedonică, ei nu râvniau la avutul nimăruia. Dar de pe culmile lor se putea întemeia din nou Impărăția lui Boerebista și Romanii se puteau teme că în jurul lor, al celor cari se înfruptaseră acuma de cultura romană, s'ar putea strânge barbarii până la cari se prelingeau luminile ei. De frica unui **Stat de concurență**, grămădind în jurul lui pe Sarmății vechi și pe Germanii noi și furnicând de o nouă mândrie pe Tracii acuma supuși, Roma împărătească a început războaiele cu Decebal.

Trebuia să se învețe întâiu meșteșugul de războiu

al Dacilor pentru a-l putea răpune. Oștile lui Domitian au fost bătute. Nu se cunoștea nici drumul până la cetatea regală, drumul, mai ușor, care străbătea Banatul de azi, trecând pe la Caransebeș la strâmtoarele Hațegului. Decebal putu crede că Statul lui se va păstra și va crește. Cu atât mai mult, cu cât stăpânirea republicană, pașnică, a Impăratului Nerva părea că vestește un timp de îngăduire. Dar, când hotărâtul spaniol Traian, înfiat de bătrânul senator de pe tron, luă puterea, el porni la întărirea tuturor hotarelor Impărăției, de la Dunăre până la Eufrat.

Incepu cu Dacii. Ii lovi întâiu pe drumul bănățean și-i sili la o pace care li lua o parte din malul stâng și-i închidea în adăpostul lor de munte. Acolo era însă un loc de strâmtoare; ca zidiți stăteau aprigii luptători neînduplecați. În toate părțile alergară ștafetele celui care amonia și se înăbușia, Decebal. Și, atunci, Traian, plecă din nou asupra lui, dar pe o cale nouă, care însemna astuparea ultimei ferești prin care regele barbar putea să răsufle. De-a lungul Oltului — Banatul fiind acum romanmerseră legiunile și, îngrămădit tot mai mult în tainița sa, afumat în această peșteră a celei din urmă retrageri, Decebal, cu ai săi, la cel din urmă ospăț, bău otravă.

Acuma, din jos se revărsară apele latinității pe încetul pregătite pentru acest ceas al luării în stăpânire oficială. Numai prin țeran se desnaționalizează țeranul: câțiva Secui în partea răsăriteană a Ardealului au putut face doar, în curs de șapte sute de ani, ce n'au putut face toți solgăbirăii unguri laolaltă. Dar, pe lângă această întindere a romanisării peste ultimele zăgazuri apărătoare, s'au revărsat asupra

acestui Ținut țerănesc înjghebătorii, de pe o zi pe alta, ai orașelor.

Nu ca Sașii de mai târziu, țerani dintr'o țară de orașe, ci orașeni de la început, căutători de aur, doritori de bogății, funcționari și soldați, așa cum, după ce Ardealul a ajuns austriac, au venit acolo oameni de felurile acestea, din toată Impărăția. Aveau mijloace mari, din averea lor și din sprijinul Statului, și de aceea au putut ridica acele temple, de-a lungul căilor nouă până la Moigrad și la izvoarele Murășului, basilice, circuri, ale căror ruine le găsim în pământ. Dar totul în grabă, cu piatră proastă, abia ciocănită, fără înrădăcinare. Rădăcinile cele adânci erau ale vieții satelor, unde acuma se vorbea latineasca poporului, din care vine limba noastră de acum.

Dar, din punctul de vedere militar, toate acestea erau numai o *perdea supțire*: dincolo de dânsa roiau neamurile nestăpânite, Germanii, Goții, mai ales.

Față de dânsii, urmașii lui Traian nu puteau să aibă o politică de mândrie și de stăpânire cu orice preț. Dacia era o provincie, dar numai ca o cetățuie nouă, ieșită în fața unui zid: ea se poate părăsi, dar zidul cel vechiu rămâne. *Se putea părăsi, cum se putea și lua înapoi la cel d'întâiu prilej. Totul era ca o mișcare de trupe într'un veșnic războiu.* Astfel, nu odată, și printr'o singură hotărâre, a vrednicului Impărat Aurelian, s'a părăsit Dacia, ci printr'un șir de retrageri strategice, întrerupte, când se putea, cu câte o nouă ocupare. *Dreptul ei n'a înțeles Roma niciodată să și-l părăsească.*

Scriitori de mai târziu, cari voiau să măgulească, după anul 300, pe Impărațul Constantin-cel-Mare, întregitor de granițe pe malul stâng dunărean, au

spus — și dușmanii noștri se folosesc de acele câteva rânduri răzlețe—că Aurelian a luat tot odată cu el și pe coloniști. Ca și cum numai coloniști ar fi fost acolo, ca și cum, în timp de un veac și trei sferturi, însiși coloniștii de la început n'ar fi avut vreme să se încetățenească. Dar de nicăiri Roma, la plecare, nu și-a luat, odată cu legiunile și cu unii funcționari — fiindcă cei mai mulți erau localnici, dintre cetățenii așezați acolo—, și pe locuitori. N'a fost așa nici în Britania (Anglia de azi), nici în Mesopotamia, părăsită Perșilor. Dacă, târziu, pe la 500, se spune că Noricul (unde e Budapesta și Viena) a fost evacuat de cetățeni, se vede ușor după aceea că viața romană n'a încetat acolo.

A scoate pe locuitori din Dacia era cu neputință și era fără folos, și pentru ei și pentru Imperiu chiar.

Cu neputință, căci niciodată în istorie n'au fost mutați aiurea păstori și plugari. Plugarul are nevoie de brazdă, și nici nu poate să scoată îndată pe altul — decât doar când acel altul, ca acuma la mutarea Grecilor din Turcia în Țara Grecească, e de alt neam și supus prigonirii —, nici să facă de pe o zi pe alta câmpul și să aducă în traistă sămânța. Pastorului îi trebuie Ținutul cel de vară și cel de iarnă; el știe un singur drum, și nu-și poate croi în altă țară altul.

Fără folos, fiindcă și peste Dunăre era primejdie de către barbari. Dunărea se trece ușor pe la vaduri; Dunărea înghețată nu e o piedecă. Iar barbarii aveau nevoie de bogățiile din orașe, iar acestea se aflau, pe drumul Capitalei celei noi, Constantinopolul, dincolo de apă. Inlr'acolo se împingea pornirea nestânjenită a năvălirilor. Fără folos pentru Imperiu, pentru că nu cu o populație îngrozită, supusă panicei, se apără o graniță amenințată. Numele de Dacia

lui Aurelian, dat malului drept dunărean, a înșelat pe unii și a ajutat pe alții să înșele. Acea Dacie nouă era numai pentru lumea oficială. Dacia veche, cu oamenii ei, vechi de mii de ani, cu țeranii ei inamovibili, rămânea, prin puterea lucrurilor, mai tare decât toate hotărârile împărătești, unde fusese.

II.

Săteni români în Ardeal.

Din nou se făcea acolo o lume închisă, cu totul închisă de spre Răsărit, abia întredeschisă de spre Apus. O lume aparte, cu satele ei cărmuite după cele mai vechi datini, rămase fără schimbare, dar îmbrăcate acum în cuvintele latine ale moștenirii romane.

Pe aici n'au trecut barbarii cei mulți, cărora după 300 li s'au deschis porțile și au năpădit șesul muntean, scurgându-se de acolo în jos către Roma cea nouă constantinopolitană. N'aveau ce căuta acești neștiutori ai comorilor din fundul pământului. Nici vorbă de vre-o așezare pe aici a neamurilor germane în veșnică trecere spre Miazăzi. Dar spre Apus mergea și mai departe, pe aceleași lunturi ușoare săpate în trunchiul stejarilor din pădurile meree, de-a lungul Murășului, sarea.

Pentru sare, de la căutarea căreia a rămas și vechiul nume grecesc de Hărina, pentru sarea din ocne și din slatine, au avut pe la 800 o întrecere la stăpânirea Ardealului trei neamuri, fiecare din ele cercându-i pe la Apus porțile ferecate: Avarii, din șesul Dunării mijlocii, din pustă, Bulgarii, cari aveau acum intrarea pe la Branicevo și Belgrad, la

chcile Banatului, și îndată, moștenitori ai Avarilor, pe cari-i nimiciseră, Francii lui Carol-cel-Mare, oamenii Bisericii apusene, catolice, ostașii de sânge german ai noii Impărății romane.

Pe Avari, i-au dus adesea țeranii Ardealului pe luntrile lor. Oameni ai Impăratului, ai Haganului sau Hanului avar, un fel de Turci, mergând cu horda, ca Hunii, mai vechi, au fost și ei. Bulgarii au căutat numai atâta: să capete de aici, căci în șesul muntean nu erau stăpâni, cum s'a crezut multă vreme, sarea de care aveau nevoie (bani de aur n'au bătut niciodată și comorile lor nu cuprind obiecte de aur). Ei s'au oprit înaintea puterii Francilor, cari au orânduit împărătește Panonia Avarilor întinzându-și stăpânirea, și pe Dunăre, fără îndoială, peste marginile ardeleni, unde, după obiceiul lor, au făcut graniță înlărită, cu cetățile, *gradurile* de azi (Oradea, Bălgrad-Alba-Iulia), care sânt toate înălțate de dâșii, pe cine știe ce frânturi de ziduri romane ori și dacice.

Astfel din nou am făcut parte din Roma, în forma ei cea mai nouă, a Impăraților franci. *De la coasta Oceanului Atlantic până în Carpații secuiești, pe ruina Avarilor și în ciuda Bulgarilor, era numai o țară.* Și Ardelenii cari, nesupuși barbarilor, erau *Romani*, de sine stătători, deci Români, vorbind acuma românește, au fost ascultători de frații apuseni.

Astfel, pe lângă judele cel vechiu, judecând serbătoarea supt vre-un pom bătrân, ca până mai ieri la Moți, s'a luat de la Franci așezământul germanic al ducelui. Cuvântul l-am părăsit, fiindcă se amesteca ușor cu verbul „a duce”, și în loc, de la *Slavii cari fuseseră de mult pe aici*, cum se vede după vechile nume ale satelor, dar cari *fuseseră împinși de*

Huni, și mai ales de Avari, spre Apus, ca să lase loc hordei în Panonia, am luat cuvântul de Voievod pentru conducătorul în războiu și oblăduitorul în pace al țerii celei mari.

Căci era o *Țară-Românească, a tuturor Românilor din Maramurăș la Dunăre*, și erau țeri mai mici după ape: Țara Oașului, Țara Jiiului, Țara Oltului, Țara Bârsei, țeri despărțite prin „pădurea românească”, și peste țeri erau Vcevozi, de rândul al doilea, cari tindeau să se unească supt puterea Voievodului celui mare al tuturor Românilor, asemenea ducelui carolingian, din care ieșise apoi, în Panonia, ducele, regele morav al Slavilor.

Peste țara aceasta de țerani s’au întins aproape în același timp, două înrâuriri, din care ne-am obișnuit să vedem numai pe cea din Apus, a Ungurilor, popor de rasă finasă, dar și turcească, trăind mai mult după datinele de rătăcire și de luptă ale Turcilor, pe când alt neam turcesc, care trece pe rând supt numele Pecenegilor și al Cumanilor, pătrunde în Ardeal prin pasurile moldovenești din Răsărit. Ardealul a fost, de fapt, împărțit în două prin aceste străbateri.

Vremea când s’au înfățișat aceste două neamuri de cotropitori începe cu veacul al X-lea. Întăiu Pecenegii, din părțile viitoarei Moldove, mai ales, s’au strecurat aici. Erau un neam trăitor în stepă, având acolo un centru de unde se întindea înrâurirea lor, prin strângători de dijme și daruri, prin purtători de porunci, asupra vecinilor nedestoinici a se apăra ori bucuroși că scapă numai cu acest preț de răscumpărare, care nici nu era prea greu. Dar ici și colo părți dintre dânșii, deprinse, de acești vecini, cu altfel de viață, se prefăceau în săteni așezați. Mai ales după ce li s’a stricat Impărăția de către

Cumani, cari sânt față de dâșii ca Sarmății față de Sciți. De aceia de pe la 1100 începe a se vorbi în părțile ardelenene de acele „pământuri” și „păduri” „ale Românilor și Bisenilor”, căci Ungurii numesc Biseni pe Pecenegi.

Stăpânirea Cumanilor a cuprins aceleași părți răsăritene ale țerii, clina din stânga a Carpaților și o parte din șesul ce se desfășură la poalele lor, împreună cu Țara Bârsei. De acolo nu-i vor scoate Ungurii decât după 1200, și anume cu ajutorul unor apărători de graniță căutați în locuri foarte depărtate, Cavalerii Teutoni, călugării înarmați cari au fost aduși tocmai de la Ierusalim, unde se întinsese stăpânirea turcească.

În ce privește pe Unguri, ei au plecat din Ținutul de de-asupra Dunării-de-jos, au încunjurat pe de-asupra Moldova de mai târziu, au trecut, ca Hunii și Avarii, ca Tatarii de mai târziu în rătăcirile lor prădalnice, prin văile maramurășene și s'au lăsat statornic peste Slavii din Panonia, peste Moravi, întemeind aici un Stat deocamdată nesigur și destrămat.

Ca orice Turci, ei își căutaseră un sălaș central, pentru așezarea semințiilor năvălirii. De aici ar fi făcut ca și Pecenegii și Cumanii, mulțămindu-se a dijmui prin vecinătate, dacă nu i-ar fi prefăcut cu totul legea creștină, pe care au primit-o întâiu de la Răsăriteni din Bizanț, apoi de la Apusenii din Germania și, prin anume călugări misionari, și din Italia.

Îndată Papa a căutat să-i puie în serviciul lui pentru a câștiga prin sabia lor temută pe creștinii cari nu stăteau supt oblăduirea lui sufletească. Până atunci Ungurii aveau numai, pe lângă căpetenii cu nume turcești, numai un Voevod, Voicu (Vajk). Roma catolică-l făcu rege apostolic, adevărat în numele Sfân-

tului Petru ca să răspândească între necredincioși credința apuseană. Botezat Ștefan, Voevodul era să fie scris în rândul sfinților.

Dar, multă vreme după această creștinare a căpeteniei Ungurilor, păgânii de supt oblăduirea regelui celui nou se luptară să aducă poporul înapoi la legea cea veche. În tot acest timp a fost cu neputință ca oștile ungurești să plece la cucerirea cu care erau datori față de Papă. Numai după ce sfâșierile din lăuntru s'au potolit, putură ele să înainteze spre Răsărit, dar nu pentru Unguri ca nație, ci pentru religia apuseană ale căreia steaguri binecuvântate le purtau. Aceasta s'a întâmplat deci dincolo de începutul veacului al XII-lea, până la care s'a putut trece Tisa, s'a putut ajunge până în părțile Orăzii, dar fără a se atinge însă munții de la Apusul Ardealului.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Cum s'a petrecut luarea în stăpânire a țerii, n'o putem afla din niciun izvor adevărat al timpului acela. Mai târziu numai, după 1200, unii povestitori ai trecutului unguresc, ca un notariu fără nume al regelui Béla ori Simion de Keza, se trudesesc să înjghebe istoria începuturilor întunecate ale Statului unguresc. Plecând de la unele cântece ale poporului și adăugind tot felul de iscodiri, după numele locurilor, cel d'întăiu vorbește de Voevozii români, vre-o doi, ca Gelu și Menumorut, pe cari i-ar fi găsit în cale căpetenia năvălitorilor hotărâți să-și supuie țara cu armele, Tuhutum; prin Banat, ar fi fost un alt Voevod, Bulgar de neam, împotriva căruia s'ar fi dat lupta. Toate acestea sânt însă numai răsunete depărtate ale acelor vechi cântece vitejești. Iar Simion de Keza știe bine că la ivirea cetelor ungurești erau prin aceste locuri „pășunile Romanilor”, adecă păs-

torii români cu turmele lor, pe lângă cari trebuie să ni închipuim însă și satele, multele sate răzlețe ale plugarilor.

De un adevărat războiu, de ciocniri între cuceritori și între apărătorii vechilor lor sălașuri, de încheierea unor învoieli prin care aceștia ar fi lăsat o parte din țara și dreptul lor celorlalți nici nu poate fi vorba. Fără vărsare de sânge, Ungurii, venind în cet, din părțile Orăzii, izbutiră a face pentru Biserica în slujba căreia stăteau o episcopie nouă în aceste părți ocupate, la Bălgradul cel bătrân al Românilor și Slavilor, la o Cetate-Albă (căci aceasta înseamnă, în slavonește, Bălgrad sau Belgrad), tălmăcindu-i numele în limba lor: Fehérvár și adăugându-i numele de Gyula, care nu e numai decât al unui om, ci al unei dregătorii ostășești. Iobagii satelor vecine erau legați de cetate, unde lângă episcop, așezat în locul unde s'a ridicat apoi frumoasa biserică de piatră pe care o vedem și azi, poruncia o căpetenie de oaste. El, episcopul de Bălgrad, era, de fapt, în numele Sfântului Părinte de la Roma, stăpânul țerii. Pe lângă dânsul se păstra însă, după datina localnicilor, și Voevodul, care în cele d'întăiu timpuri a putut fi Român.

De la Bălgrad, pe apa Murășului s'a întins apoi cucerirea, cetate de cetate, până la Turda, până la Dej. Pretutindeni crucea latină a Apusului mergea în fruntea oamenilor regelui, cari închinau, peste coroana regelui lor, Papei însuși tot ceia ce izbutiseră a câștiga.

Dar nicăiri Ungurii nu se întind ca o apă. Ale lor sânt cetățile ridicate sau ocupate de rege; ici și colo numai se așează de către nobilii cari capătă pământuri aici — *de și n'avem niciun act de danie către dânsii* — ori de către mănăstiri, cum e Cârța, un

număr de săteni răzleți, cari se pierd printre ceilalți. Nu putea să-i treacă prin cap, pe vremea aceia de nații amestecate, regelui, care se gândia numai la veniturile lui și căruia-i era bun cine dădea mai mult, să facă o *colonisare națională*.

Hotarul se statornici la Răsărit pe linia ținută de Pecenegi și de Cumani. Așa crescuseră neconținut, dar nu răpede și nici ușor, „pădurea regelui”, Erdély, Ardealul, — „pădurea” cu cetățile cuprinse în mijlocul ei. Nici episcopul, nici căpitani, nici dregătorii ceilalți, nici Voevodul, care avea drepturi ca ale regelui, în adunarea veniturilor și în strângerea oștilor, în rostirea pedepselor, n’ar fi putut trăi, nici lupta împotriva dușmanilor răsăriteni și bulgari, dacă n’ar fi fost la temelie mii și mii de oameni cunoscători ai locurilor, păstrători ai numelor vechi, buni de muncă și buni de războiu.

Dar regelui nu-i ajungea puținul care se putea culege de la aceștia, țerani din sate sărace, li trebuiau plăți mari pentru toată sarcina de războiu care neconținut apăsa asupra lui.

De aceia el își chemă de departe, din locurile apusene unde pe vremea aceia erau oameni mulți și țară puțină și unde se învățaseră doritori de pământ să plece către țerile răsăritene, în care credeau că-i așteaptă o pradă ușoară, „oaspeți”. Aceștia, ca să-i ispitească, el li făgădui o viață liberă, ocrotită de *coroană*, sprijinită pe drepturi deosebite, pe privilegiile prin care li se dădea și câmp și loc de casă, și cârmuirea prin ai lor, *gherebii*, sau conți, în *județe*, ca ale Românilor, care s’ar putea lega într’o obște sau „universitate”, nici bisericește nu erau să fie supuși episcopului ardelenesc, ci aveau să asculte numai de preoții lor, aleși din mijlocul lor.

Astfel de pe la 1150 începură a veni de la Mosella și Rinul-de-jos, acești străini harnici, gata de lucrul ogoarelor și de multe altele, pe cari la început îi numiau Flandri (de aici Flondor, nume de boieri în Bucovina), iar mai pe urmă Sași, fiindcă orice German era pus în legătură cu cei din Saxonia cari veniau prin Bosnia ca lucrători la mine. Ei luară în stăpânire cursul Târnavelor, se ridicară la Răsărit până la Bistrița și se coborâră în jos până la Sibiu, întâiu, pentru dânșii, satul lui Hermann” (de unde și Hărman, ca sat), „Hermannstadt”; aproape de apa Oltului. Mai departe spre Carpații cei mari ei prind loc la Mediaș (vezi Meedia, Mehadia, de unde Mehedinții), la Sighișoara, Schässburgul lor, „cetatea Sebeșului”.

Când se sfărâmă Impărăția Cumanilor dintre Carpați și Dunăre, se deschise puțința altor înaintări în Răsărit. Cum tocmai atunci se prăbușia Statul cuman, Andrei al II-lea, care avea soție francesă și se pregătia pentru desrobirea Sfântului Mormânt, chemă, ca rege catolic, având drept la astfel de ajutoare, pe acei Cavaleri de la Ierusalim și li dădu Țara Bârsei, cu tot ce era lângă dânsa.

Ca să se ajute împotriva dușmanilor pe cari erau chemați să-i privigheze, să-i răspingă și să-i mănecă cu sabia la cristelnița botezului, pentru a-i face astfel statornici supuși ai regelui, Teutonii aduseră un număr de țerani unguri liberi, nesupuși domnilor din castele, din „curți” ca obștea ungurească din sate, și-i așezară în ceia ce fusese odată, supt munte, „pădurea Românilor și a Pecenegilor”. Ii orânduiri după obiceiul din partea locului, vechiul obicei românesc, în Scaune de judecată, și astfel ei se cheamă Secui, de la *szék*, care înseamnă în ungurește

aceasta: Scaun (și Cumanii aveau un „jude”). Impărțiți după obiceiul turcesc, în trei „neamuri”, la un loc au o țară și fac o obște. De acuma tot alături, grăniceri, supuși, după plecarea cavalerilor, regelui singur se înfățișează ei ca mărgineni în această margine răsăriteană, alături de Români. Unul din Scaunele lor, Sepsi, e un vechiu *Sebus*; în actele latinești, adecă un Sebeș românesc.

Teutonii ridicară de-asupra muntelui cetăți de lemn întâiu, apoi și de piatră. Sași, chemați de dânșii, poate și ceva Unguri prefăcură vechiul sat al Brașovului sau Brașăului (rădăcina cuvântului e ca și a Bârsei și poate fi în legătură cu o veche Berzovie dacică, asemenea celei din Banat), în „cetate a Coroanei”, Kronstadt (Ungurii îi zic însă: Barassó, Brassó).

Cât pe-aci era să se întemeieze aici o Teutonie, de limbă nemțească, pe vremea când călugări francesi veniau să întemeieze spre Apus în țara Oltului, unde Românii aveau numai un Făgăraș (din fag, ca să nu fie *făgaș*, care înseamnă altceva; precum locuitorii din Vlădeni, de acolo, își zic *Vlădăreni*), o mănăstire de cistercieni, după Citeaux din Franța, lăcaș vestit, la Cârța (Kerz). Dar Teutonii, cari pătrunseseră și dincolo de munți, creștinând pe Cumanii Hanului Borz (de unde Borzea, Borzești), cărora li se dădu și un episcop catolic, își vădiră prea răpede planurile. Regele se sperie de dânșii și, în ciuda Papei, care-i ocrotia în deosebi, cavalerii fură siliți să plece din țară, ducându-se în așa de depărtata Prusie, unde făcură pentru păgânii de acolo ce încercaseră a face cu acești Cumani și — alături de dânșii — cu Românii de aici, întemeind o Prusie catolică și germană, care trebuia să aibă un viitor mare.

S'ar fi așezat bine stăpânirea ungurească în a-

ceste părți dacă n'ar fi năvălit, pe neprevestitele, căutându-și un drum spre Apus, alți Turci, păgâni încă, Tatarii, pe la 1240.

Furia nimicitoare a acestora a fost așa de grozavă, încât tot ce li-a stat împotrivă s'a risipit ca paiele înaintea vijeliei, care le sucește și le împrăștie. Cu oamenii din cetăți Tatarii au fost adesea fără milă, dar nu și cu locuitorii cei vechi. Cu aceștia, cari erau Români, au stat, din potrivă, în bună înțelegere, de la început. Ni se spune de un martur că Hanul întăria pe *cenejii* sau *juzii* lor și că mulțimea, cu ce apuca supt mână, se lua după dânșii ca să-și capete partea din pradă și ca să-și răsbune de umilire și de suferință. Găsim Români alături de Tatarii și în atacul, ceva mai târziu, în Italia a unei mănăstiri franciscane (din Ordinul Sf. Francisc).

III.

Cu sabia pentru drept. Români ostași și nobili.

Când Tatarii se retraseră, regele Bela al IV-lea se gândi ca, pentru refacerea, așa de grea, a țerii, să cheme, tot ca un căpitan de cruceată, pe alți călugări-ostași, desfăcuți de la Ierusalimul cotropit de Turci, pe ai Spitalului Sfântului Ioan de lângă Sfântul Mormânt, de unde se și chemau Ospitalieri și Ioaniți. Dar ei nu veniră, ori nu voră să se așeze, căutându-și pe urmă așezarea lor trainică în insula Rodos, de la Răsăritul Mării Mediterane. Regele-și avu atunci singur o cetate la Severin, lângă podul lui Traian, nădăjduind ca de acolo să poată intra la Bulgari, a căror Impărăție, făcută după aceia din Constantinopol, se destrăma atunci. Cu Bulgarii aceștia se prinsă cei din urmă regi din seminția lui Arpad cuceritorul într'o lungă și grea luptă, fără a-i putea scoate măcar din cetatea Vidinului.

Pentru această luptă trebuiau ostași din părțile răsăritene. Și Românii n'au fost uitați. Pentru întâia oară nobilii lor sânt chemați alături de Sași, de Secui, de nemeșii unguri. Ardealul întreg se ridică de pe urma războaielor de peste Dunăre, străbătându-se une ori și șesul muntean. Fiul de rege Ștefan încercă să facă, tatăl său fiind în viață, din Ardeal,

unde stătea, o țară a lui deosebită. Când Ștefan moșteni coroana, Voevodul ardelean ajunsese la mare putere. Ladislau Apor se încuscri cu stăpânitorul sârb din vremea lui. Și în acest timp, în Banat, unde era o cetate a Ținutului, Tömösvár, sau Timișoara, pe lângă Caran, Crașov și Cubin, pe lângă vechiul Cenad sau Cetatea Murășului (*Moriscna*), cu episcop latin, se vor ridica, precum se va spune mai departe, Români.

Dinastia cea veche ardeleană se apropia însă de sfârșit. La capătul veacului al XIII-lea, cutare rege se chiamă Cumanul, fiindcă era născut dintr'o Cumană, — poate Româncă de la Cumanii de peste munte—adăpostită în regat și trăia tot între acești Cumanii, și ea se urmează cu un lăstar venit tocmai din Italia, unde mama lui era Venețiană, Andrei al III-lea. El se sprijină, după obiceiul țerii de unde venia, țară de nobili, pe nobilime, și de aceia, de la început, întărind privilegiile oricui, el statornicește, într'o adunare ardeleană, a tuturor nobililor, că domnia lui nu va fi ca a Cumanilor, prielnică peste măsură „străinilor sau oaspeților, sau păgânilor, sau oamenilor de rând și celor” — Cumanii— „cari adesea au adus pagube în țară noastră”, înlăturând pe nenobili și de la dreptul de a fi juzi. Biseriilor nu li mai îngăduie să fie întărite, nici judecătorilor bisericesti să-și întindă dreptul asupra cui se cere a fi judecat aiurea. Adunarea nobililor țerii se va strânge odată pe an la Bălgrad, la Alba, pentru a cerceta toate lucrurile ce privesc buna stare a locuitorilor. Într'o astfel de adunare se pomenesc „nobili, Sașii, Secuii și Români”¹, dar toți sânt socoliți ca pe o

¹ In alta, dar de la Buda, pe lângă Consiliul Țerii, e vorba de „nobili unguri, Secui, Sași și Cumanii”. Aici Cumanii înlocuiesc pe

treaptă cu nobilii. E vorba adecă de *aceia dintre Români*, ca Ugrin, care era *magister*, ceia ce înseamnă ridicat pe treapta privilegiatilor, stăpânul Făgăraşului şi Sâmbetei, *cari, primind legea catolică, intraseră în tovărăşia luptătorilor supt steagul regal*, asemenea cu cei cari încă de la 1260, contra lui Ottokar, regele Boemiei, urmaseră steagurile înaintaşului lui Andrei, Bela. Ugrin, despoiat cândva de Ladislav Cumanul, e arătat ca având drepturi de la strămoşii săi, *Ţara Oltului prin urmare era de mult pământ românesc liber.*

Ardealul cel vechiu, de nobilime şi de lege catolică, părea că se desface. Biserica din Alba-Iulia, care prin capitulul canonicilor ei dădea toate mărturiile şi întăririle, intră în luptă cu Saşii, cari-i dădură foc, ca să ardă documentele d'inuntru. Regele dădu dreptate călugărilor, el care adusese şi pe *aceia ai Sfântului Spirit*, dându-li în samă şi un spital, şi chemase pe „fraţii”, pe baraţii Sfântului Francisc, noii răspânditori de credinţă, în ţara plină încă de credincioşii Bisericii răsăritene, prigonită şi hulită; ei îşi aşezară custodele la Orăştie, pe Francesul Germain, atârnând de provincialul Ungariei, Haymon; călugări predicatori, ai Sfântului Dominic, aveau casa lor la Sighişoara. La 1302 legatul papal din Buda lua supt ocrotirea lui şi pe Dominicani şi pe Franciscani contra contelui săsesc de Sighişoara.

Români; Zimmermann-Warner, I, pp. 192-3, no. 361. Găsim acelaşi alcătuire la 1298 în aceleaşi împrejurări; *ibid.*, p. 211, no. 282. *Intre Cumanii lui Ladislav, Cumani de supuşenie, nu de sânge, erau de bună samă Români*: şi pentru Români era şi episcopatul de peste munţi „al Cumanilor”. Acoperirea numelui de Români prin cel de Cumani e întâiul semn de duşmănie naţională faţă de noi.

Și în părțile bănățene care încep să aibă o mai mare însemnătate de când regii de cruciată, cu ochii asupra câștigurilor de căpătat în peninsula balcanică dincolo de Dunăre, în părțile acestea unde este cetatea regală a Severinului și aceia a Meediei, de unde vin Mehedinții, se ridică un răsculat contra celor din urmă regi arpadieni, Dorman. Dar Dorman e Dărman, asemenea cu acela de la care vine satul moldovenesc al Dărmăneștilor. Din sfărâmurile regatului vechiu unguresc, care părea că stă să se desfacă, fiecare-și ia ce poate, ce i se află mai mult la îndemână.

Pe atunci o Țară-Românească liberă se formase peste munți din „județele” și „Voevodatele” lui Ioan și Fărcaș, lui Litovoiu și Bărbat, lui Seneslav din Argeș, căruia ceilalți i se supuseră. Ardealul puternicului Ladislav Apor avea legături strânse cu Domnia cea nouă și în acest Ardeal Români ostăși și nobili, cari nu se făcuseră încă una cu nobilii unguri, aveau cuvânt. Moartea fără urmași a regelui pe jumătate străin, Andrei, deschidea zări necunoscute. Români din amândouă părțile Carpaților avură un rost în lupta pentru moștenire între Germanul, Bavaresul Otto, sprijinit de Apor și adăpostit oclipă dincolo, în „Țară”, la „Domnie”, și între Francusul din Neapole, Carol-Robert, pe care nu-l voiau Ardelenii și mai ales Sașii.

Acesta învinse, dar mai ales prin sprijinul Papei. *Domnia lui și a urmașilor lui va fi deci din grația Sfântului Scaun al Romei, pentru cruciata cea nouă contra necredincioșilor și a schismaticilor, comandantii regali stând une ori la umăr în aprinsa îndeplinire a acestei opere de convertire și câștigare cu barafii*

și cu Dominicanii, rivalii acestora, In locul Arpadienilor, cu cari perise dreptul străvechiu al cuceririi, venia acuma un Stat cu totul nou, de cavaleri, după obiceiul frances, luptând în numele Romei papale, pentru biruința crucii latine.

Oricine, din orice treaptă, era gata să ia parte la această luptă, putea fi bine primit. *Și tânăra nobilime românească, alcătuită în a doua jumătate a veacului al XIII-lea, se înrolă cu patimă în oastea pentru triumful catolicismului. Din orice cneaz ori Voevod se putea face, numai să știe purta arma și încăleca pe calul de războiu, un cavaler, un miles, cum se zicea în latinește, un boier, cum se zicea dincolo, și înaintea lui erau deschise toate porțile spre glorie, avere și mărire.*

Unii dintre Voevozii români rămân legați de locul funcționării lor mai vechi. Ii aflăm la Hodoș, la Beiuș, unde așezările românești, într'un colț așa de ferit, sânt foarte vechi, în alte părți din Ținutul acesta al Munților Apuseni, în șesul deschis la Oradea, unde ascultau de episcop, dar cu datinele lor cele vechi. E loc de graniță, în calea năvălirilor turcești care din a doua jumătate a secolului al XIV-lea se întetesc și cer o neconținută pază. Aici, la Moți, avem unul din punctele concentrărilor românești, de caracter militar.

In Banatul Voievodului Bogdan e altul. Un al treilea se face în Maramurăș, unde Românii erau așa de mulți încât se prelingeau până în comitatele vecine, Ug, Ugocea (vezi Bratul, Bratocea, Ug și Ugrin), Bereg, Ug, iar în jos până la insula cealaltă românească de la Sătmar, care n'a putut fi la început decât un „sat mare” al nostru.

Aceștia erau niște dârji Munteni, în stare să-și

strămulate vloga de întemeietori și pe alte țărâmurii. Strâns legați într'o obște, supuși doar reginei Elisabeta, văduva lui Carol-Robert și mama regelui Ludovic,—cel veșnic în harță cu „Valahii” liberi, cu Sârbii, cu Litvanii—, comandați de un Voevod, oricând gata să ridice steagul, ținând oarecum în atârănarea de dânsii pe contele, pe șpanul unguresc numit de regină, ei nu apără numai o graniță, ci o și întind. Supt Voevozii Nicolae și Ștefan, tată și fiu, ei sânt în pregătire. Un Voevod din altă seminție, Dragoș, cu fiul său Sas (vezi în Moldova, la Prut, „Cornul lui Sas”) și cu Balica (Ungurii zic Balc) și Drag, fiul acestuia, trec munții, pe urma pașilor de biruitor ai regelui Ludovic, izgonitorul în numele crucii al păgânilor litvani, și *prelungesc pământul regal dincolo de Carpați*, unde ispitiau minele cele nouă de la Baia asemenea cu cele ardelene de la Rodna (Baia în ungurește și Rodna în slavonește înseamnă același lucru). Acolo, sau poate mai în jos, unde era altă ispită, a minelor de sare de la Ocna și de la Slănic (Ocna în ungurește și Slănic în slavonește— ca și Slatina — au același înțeles) și unde se așezaseră, încă înainte de Tatari, în jurul episcopului catolic de la Milcov, mulți Unguri (ca la Sascut, la Cașin-Kazon, etc.), s'a întemeiat deci cu de-ai noștri din Maramurăș o provincie a regelui. Dar peste ceata lui Dragoș, răpede alungată, s'a așezat, fără voie de la stăpânul țerii, ceata lui Bogdan, urmașul ca Voevod și poate ruda de aproape a lui Ștefan. El veni la Baia, unde era și o cetate a Moldovei, după apa ce curge acolo, și *întemeie o țară a Moldovei pe care n'o va putea clinti nimeni* și pe care Turcii după numele lui au cunoscut-o ca Bogdania, ca Bogdania cea Neagră (Carabogdan). Viteji ca și dânsul, un Dămăcuș și alții, îi stăteau alături, dăruiți cu pământuri în

țara aceasta nouă, largă și frumoasă. Dintre aceiași Maramurășeni, viteji de-ai lui Ludovic, se va desface Bartolomeiu, fiul lui Drag (Drágffy), care se zicea, cu dreptate, ruda lui Ștefan-cel-Mare, și un Andrei, fiul lui Lațcu, care a fost șpan al Maramurășului, dar și șpan al Secuilor și străjer al graniței de către această neascultătoare și vrăjmașă Moldovă.

La Munteni a trecut un Dobăcean, Ladislau sau Vlad — dar, fiind catolic, îi ziceau: Ladislau — de Doboca, fiu al unui „maistru” ardelean, Ioan, ori în nemeșie Ianoș și nepot de fiu al lui Micu, în nemeșie Miched. Cred că va fi fost o rudă a Clarei Doamna, catolica soție a lui Vlaicu-Vodă, Domn a toată Țara-Românească.

Acesta, neastâmpărat și isteț războinic, când prieten al regelui Ungariei, dacă era de câștigat, când dușman, dacă-i era dreptul încălcat, a izbutit să capete, ca preț al unei credințe trecătoare, Țara Oltului, care suferise mult în ultimele tulburări ardelenе și avea puțini locuitori. După datina francesă de a se face din rude și prieteni duci, Vlaicu ajunsese astfel duce sau *herțeg* (după nemțescul Herzog) al Țerii Făgărașului, unde-și trimisese boierii lui, întărind cetatea cea veche a lui Ugrin. Acolo, la Șercaia, la Vineția și la Căciulata, așeză el și pe Ladislau Dobăcescul, al cărui neam se întâlnește până pe la 1500 în țara cea liberă.

IV.

Cu frații pentru libertate. Legătura cu Români liberi. Nobili și țerani.

Mai târziu un Vlad Lehăcescul, un Ladu de Bizere, trecură și ei la Domnii de neamul lor, precum, mai pe urmă, Alexandru-cel-Bun al Moldovei avu supt steagurile cu bourul pe cnezii din Râușor în Țara Hațegului, Coste, Stanciu și popa Voicu.

Dar acești Români, cari datoriau rangul și rostul lor trecerii la catolicism, la nemeșie și la limba ungurească erau în primejdie să se piardă, cum s'au și pierdut. I-a ținut în picioare o bucată de vreme înrâurirea Domnilor de peste munți. Prin aceștia de acum, supt o formă sau supt alta, s'au întărit la orice primejdie și s'au împins la orice înaintare frații lor de supt coroana Ungariei.

Au răsărit dovezi în timpul din urmă. Astfel, după întemeierea Moldovei, se văd neamuri de acestea de Voevozi maramurășeni scriind acte în limba slavonă, întrebuintată dincolo de munți, în locul limbii latine, din cancelaria ungurească. Neamul lui Dragoș, Balica și Drag, întemciază o mănăstire la Peri și capătă de la Patriarhul din Constantinopol dreptul ca egumenul să fie scutit de orice atârnare duhov-

nicească și să îndeplinească funcții de episcop asupra tuturor Ținuturilor vecine, și asupra părții de sus a Ardealului. Iar în colțul de Sud-Vest al Ardealului, pe lângă Hațegul lui Decebal, în umbra ruinelor Sarmisegetusei, neamul Chendreșilor, dintre cari unul poartă numele de Lațcu, ca în Maramurăș, ridică o biserică de lege răsăriteană la Sângiorzul de pe Streiu, și chipurile lor, în haine nemeșești, cu sabia pe piept, pentru bărbați, în haine țărănești pentru femeie, sânt încunjurate de o inscripție în aceeași limbă slavonă care se întrebuița de Domnii de peste munte. Cu câțiva ani înainte călugărul macedonean Nicodim, care a făcut mănăstirile din Vodița și Tismana în Oltenia, înălța la Ardeleni, chiar în acele părți, lăcașul Prislopului, de unde se răspândiră călugări cărturari, păstrând legea cea veche, care se lupta pentru dânsa, dar ajută să se păstreze nația. Iar în părțile Făgărașului, întrate acum în stăpânirea Domnului muntean, grija sufletească trebuia s'o aibă un episcop român ortodox, de sigur acela din Prislopul lui Nicodim. Când, pentru Mircea-Vodă, se adăuseră ducatul dat de Ludovic satele de lângă Sibiu, cu Amlașul în mijloc, puterea acestui Vladică românesc se întindea și de cealaltă parte a Olteului. Părintele I. Lupaș mi-a vorbit de un episcop străin, Macarie, de pe vremea când Voevodatul ardelean era al lui Stibor de Stiboricze, Polon, episcop care, ca și Stibor, era îngăduit să rămâie în țară: el trebuie să fi fost cel d'întăiu așezat la Prislop.

Impăratul-rege Sigismund, soțul Mariei, fata mai mare a lui Ludovic, a trebuit să sprijine și el ridicarea necontenită a Românilor; și la Curtea lui, pe lângă regină, era un copil de casă din neamul nostru, Ioan al lui Dragomir, Lupta cu Turcii, ajunși

de mult la Dunăre, se făcea tot mai înviersunată, și nu mai putea fi vorba de răspingerea lor, ci numai de apărarea hotarului primejduit. Atunci, și pentru aceasta, capătă o nouă însemnătate Români. Acei din Banat și acei din „județele”, din „*Scaunele românești*” de la *Apusul Ardealului, de lângă Poarta-de-Fier*, unde au fost aprige ciocniri. Maramurășenii, cari păstrează și mai departe rosturile lor românești, șpanii ei înșii fiind Români și scriind românește, rămân pe al doilea plan, ca și Secuii. La Apus se poartă lupta cea mare: Sigismund aduce la Timișoara pe un Italian din Florența, Filip dei Scolari, zis, de Unguri, Pippo Spano, și-l pune să apere Dunărea alături de viteazul Domn muntean, Dan-Vodă.

Românii aceștia, întrebuințați la apărare, nu la atac, *în țara lor și nu aiurea, nu mai sânt numai nobili, ci și țerani.*

Pe vremea aceia sătenii cehi din Boemia își tocau stăpâni. Și țeranii din Ardeal, Români ca și Unguri, la 1437, ajunseră a se gândi la putința unei vieți neînlănțuite. Vreau să aibă, ca și vecinii lor unguri, obștea lor legală, ca a Secuilor și a Sașilor, cu un Sfat la tot anul, cu căpitani și doi bătrâni de fiecare sat. Cu atât mai mult vreau să scape de dijmele grele cerute de episcopul catolic din Alba. Puindu-și în frunte căpitani, voveozi și stegari, ei se strâng pe muntele Bobâlna, lângă Olpret. Ei primesc atâta: a cinzecea parte din produse, zece dinari pe an de Sf. Ștefan, morăritul, robotă la coasă, la secrete, la moară, dar nu dijma pe porci și pe albine. Nu se învoiesc a plăti pentru grâne și vin, a-și schimba banii mărunți. Să nu mai fie legați de pământ, să nu li se mai confiște moștenirea, să nu fie supărați cu vânzarea vinului. Nu mai îngăduie silnicii la oaste și

schingiuri de la domnia de pământ. Și alte cereri mai puțin însemnate se adaugă. Oamenii fură însă zdrobiți de toți privilegiatii ridicăți într'o unire de interese împotriva lor; și Secuii luptară contra acestora cari odată li fuseseră frați buni întru apărarea graniței. Ce se dădu fu numai o împlânzire a iobăgiei.

Aceiași înrâurire a Husiților, ucenicii din Boemia ai lui Ioan Hus, cel ars la Constanța, pentru că se îndepărtase de legea catolică, primind ca limba poporului, cea înțeleasă, să cuprindă Cuvântul lui Dumnezeu, cel rostit până atunci în latineasca neînțeleasă, a făcut ca prin părțile mănăstirii maramurășene de la Peri să înceapă tălmăcirea în românește a Scripturii. A făcut-o un preot de sat ori un călugăraș din acele părți, pe care nu l-a ajutat nimeni, ci a trebuit să-i stea împotriva egumenul, Vlădica, iubitorul de slavonește. Au intrat astfel într'o românească încă aspră Faptele Apostolilor, păstrate într'un manuscript de la Voroneț în Bucovina, mănăstire care avea multe legături cu Ținutul sau vidicul, plin de Români, al Bistriței, Psaltirea, precum și Evanghelia, care mai târziu a fost revăzută și tipărită, în Ardeal, de către diacul muntean Coresi. Limba acestor vechi traduceri oglindește însăși viața Românilor din acele părți singuratece.

Dar veacul acesta al XV-lea mai aduce o puțință de viitor pentru Români. Oastea ajunsă a fi o meserie, care cere omul învățat anume, a cărui muncă, silință și jertfă se plătesc pe bani buni. Nu mai e pentru acest timp de năimiți, de mercenari, nobilul, dator să lupte, nici viteazul legat sufletește de regele lui, nici țeranul înarmat pus să-și apere locul nașterii și hotarelor lui; ci omul destonic să se bată poate pleca oriunde.

Și iată că astfel se ridică, după un Chenderes, un Căndea și alți Hățegani, cari nu-și părăsesc țara, Ianăș din Unidoara, *ot Hunod*, cum i se zicea slavonește, Hunyadi pentru Unguri, al cărui frate Ioan va rămânea un ostaș de „județ”, de „Scaun”; după datina cea veche. Merge la Munteni, merge la Apus, la Milan, în suita unui nobil de care a rămas legat cu credința, apoi, la 1435, ține în mână un întreg județ de cnezi lângă Lipova. Cu banii căpătați în Italia, el împrumută pe rege, și acesta-l face șpan al Secuilor, șpan al Timișoarei și apoi Voevod al Ardealului.

În toată acțiunea lui Ioan Hunyadi e ceva care-i arată firea românească. Din instinct caută legăturile cu conducătorii Românilor din alte părți: schimbă pe Domnii munteni, căutând să aibă la Dunărea-de-jos prieteni siguri, și mărită pe sora sa cu Domnul Moldovei, Petru. Fără să se laude, cum va face fiul său Mateiaș, necăutând niciun cărturar lingușitor care să-i stea în preajmă și să-i înalțe faptele, neavând el, care a ajuns guvernator al țerii, rege fără coroană, care a adus regi și i-a sprijinit, niciun fel de mândrie, pentru ceia ce face, ca Ștefan-cel-Mare, mai târziu, pentru binele singur al creștinătății căreia i-a închinat toate puterile sale, el făptuiește: numai pentru aceia e pe lume. Odată ce și-a pus înainte un scop, nu-l pierde din vedere; cu tot sufletul său tinde într'acolo. Ce n'a izbutit odată, pornește din nou, și, a doua zi după nenorociri ca aceea de la Varna (1444), când și-a lăsat Craiul pe câmpul de luptă între mormanele de morți, vine din nou înaintea dușmanului. Fiindcă biruință și înfrângere n'au însemnătate pentru dânsul, ci lucrul care-l interesează e numai îndeplinirea datoriei față

de Dumnezeu și de frații lui creștini. În luptă oricare dintre aceștia îi e un tovarăș pe care l-a dorit și-l iubește: de aceia feciorul de țeran se simte bine la apărarea Belgradului lângă sărăcuții pe cari din toate părțile îi adunase călugărașul italian din Abruzzi, Ioan de Capistrano, și în strigătele lor înflăcărate de „Isus” i se va fi părut că aude 'n cumplita încăierare chiotele cu care ai. lui de-acasă își întovărășiau avântul.

Dar supt Mateiaș, fiul lui Ioan, supt regele de sânge românesc, nu se adăuge nimic nou la această neconținută creștere a Românilor. Ceia ce se mai întâlnește vine din ce fusese câștigat în trecut: La Severin comandă Mihai de Ciorna și Petru Danciu. Nobili români din Muntenia, din Jidova, din Marga, sânt întrebuințați la apărarea cetății alături cu Sandrin Șișman. În Banat ai noștri țin județele Comiatului, Lugojului, Sebeșului, Mehadiei, Amlășului, Crașovului, Bârzavei, și Iladei. Comanda supremă are o bucată de vreme biruitorul din Câmpul Pâinii asupra Turcilor năvălitori, chenezul, deci: cneazul, judele Pavel. Din seminția Gârliște se alege un Ban de Bosnia. Dar, prieten mai ales al Sașilor, al străinilor de peste hotare, mândrul rege n'avea înțelegere pentru săracii din mijlocul cărora se ridicase, Totuși el îngădui ca lăudătorul faptelor sale, Italianul din Neapole Bonfini, să vorbească de Români, de originea, limba și rosturile lor.

În acest timp însă Românii pătrund și în orașe. Caransebeșul are un jude român, Andrei Dan. Pe rând, la Orăștie un neam care se credea înrudit cu al Domnilor munteni ține, împotriva conlocuitorilor de alt sânge, locul judeului: Ladislau, Matei,

Ștefan, apoi alt Ștefan. Astfel de familii se împărtășesc de o cultură latină mai înaltă, și unul din ei, episcop de Agria, a fost printre cei mai aleși scriitori în limba latină din acea vreme și el va spune tare că „Românii se coboară din Roma, stăpâna lumii”, că-și zic Romani și că ei țin strajă contra barbarilor la Dunăre.

Țerănimea rămânea însă părăsită, într'o adâncă nemulțămire, supt legea de fier din 1437, care nu-i îngăduia decât de formă strămutarea de pe moșia domnului de pământ și o supunea la aceleași sarcini de muncă și dăjdii ca mai nainte. Românii confundăți în șerbie, supuși judecății biraielor domnești, erau gata și acum, după moartea lui Matiaș, la începutul veacului al XVI-lea, când stăpâneau regi slabi, de sânge polon, Vladislav și fiul lui, Ludovic al II-lea, să se ridice la cel d'întăiu semn venit din lăuntru sau din afară. Cum, la 1437, semnul îl dăduseră Husiții, acuma răscoalele țerănești din Germania, pe care o frământa propaganda reformată a lui Martin Luther, deslănțuiră furtuna. Secuii, cărora li se călcau vechile privilegii, porniră cei d'întăiu, supt o căpetenie, Gheorghe Dozsa, Doja, care era să sfârșească ars cu o coroană înroșită în foc pe frunte. De el se ținură atâția Români, și până în Maramurăș, unde și nobilii, „boierii”, se puseră în fruntea răsculaților. Când Sârbii fugiți de urgia Turcilor porniră și ei, cu un Impărat de revoluție, „Țarul cel negru” Ivan, iarăși Românii se tulburară, cerându-și cu armele în mână libertatea.

În câte legături avu Ștefan-cel-Mare al Moldovei cu Ardealul, el nu găsi în calea sa pe acești frați obijduiți. Secuii i-au rămas devotați până la capăt și ei au luat parte la războaiele lui împotriva Turci-

lor, Sașii și-au pus nădejdea într'însul, dar Românii n'au alergat să poarte lupta supt poruncile lui. Totuși cumintele Domn moldovean căpătă, precum odinioară Domnii munteni de la Ludovic și Sigismund, și pentru același scop: de a-i cumpăra ajutorul militar, o bucată din pământul ardelean: Cetatea-de-Baltă, în șes, pe Târnave, loc vestit pentru bâlciurile lui, și mai ales Ciceul, lângă Dej, tot domeniul Ciceului, cu Uriul, unde se mai vede săpat în piatră bourul Moldovei, cu cetatea Ungurașului, cu satul Retegului. Acolo, în acest colț vecin cu Maramurașul celui mai vechiu scris românesc, unde poruncia Bartolomeiu Drágffy, „cuscrul” lui, făcu Ștefan să se zidească biserica de piatră, cu arcuiri frânte, de la Vad, și aici egumenul îndeplini aceleași rosturi de episcop, ca acela, acuma năvălit de Ruteni, de la Peri și ca, la celalt capăt al țerii, egumenul-episcop de Prislop.

V.

Cu crucea pentru omenie. Săteni fără căpetenii.

Asupra Țerii Ungurești se abătu la 1526 nimicitorul prăpăd al cuceririi turcești. Soliman cel Măreț înecă în mlaștini oastea lui Ludovic al II-lea, care el însuși fu găsit în nămolul însângerat¹.

Voevod ardelean era pe vremea aceea Ioan Zápolya: el nu veni la ziua de hotărâre, cu toate că-și avea pregătită oastea, în care vor fi fost și urmașii unguriți ai nobililor români de odinioară și, de sigur, acei fruntași români din Banat, de la Lugoj și Caransebeș, cari, în altă religie, rămăseseră, cu graiul lor cel vechiu, fiii credincioși ai aceluiași neam. Gândul lui era să ajungă rege, și, luptând împotriva moștenitorului printr'o învoială de familie a lui Ludovic, Ferdinand de Austria, fratele Impăratului Carol Quintul, el putu, ales de o parte din nobili, să păstreze Ardealul și comitatele exterioare până la Tisa, chiar după ce Turcii se așezară la Buda și pătrunseră și până la Seghedin, de-o parte, iar, de alta, prin Lipova și Inău, pe la jumătatea aceluiași secol al XVI-lea, până la Timișoara, cetatea regilor cavaleri din familia Angevinilor.

---

¹ Intre morți, și. Ioan, fiul unic al lui Bartolomeiu Dragffy. Baniș de Severin erau Români.

De acuma Ardealul, pe care Zápolya-l lăsă fiului Ioan Sigismund, supt regența văduvei, fiica de rege polon Isabela și, deocamdată, certelor între regenți, Sârbul Petrovici și Fransicanul slav Gheorghe Utieșevici sau Martinuzzi, ajunse locul de adăpost și de concentrare, de amintiri și de gătire pentru viitor a Ungurilor. *Acuma, când toată lumea avea un sentiment național, pe care vremea mai veche nu putuse a-l cunoaște, încep suferinșile Românilor.* Inchiși în această casă mică, Maghiarii au căzut cu toată greutatea mândriei lor asupra acelor puțini țerani cari erau la îndemână ca să li dea veniturile, pe care de la Sași nu le puteau cere decât în marginile sfințite ale privilegiilor, iar de la Secui, coborâți pe încetul la un rost de simpli țerani, le smulseră numai cu multă greutate. Iar, cum atâtea din familiile nobile ungurești erau în jurul regilor ajunși, îndată, numai niște prinți, de și ai noștri li ziceau tot: crai, nu mai era nevoie ca dintre Români să se ridice în ranguri. Și nici n'ar fi avut cum, fiindcă de aici înainte războaie nu se mai poartă. Ardealul fiind, ca și Muntenia și Moldova, supt ocrotirea Sultanului, căruia-i plătia tribut, iar numai pe scara luptelor purtate se puteau înălța Români mai sus decât situația lor umilă.

Dar și în acest nou ipostas ei găsiu sprijin, și nu numai într'o parte și pentru un singur cuvânt.

Intăiu ei au lângă dânșii țeri românești libere, ai căror Domni nu-i pierd din ochi și ale căror oști au călcat nu odată pământul ardelenesc. Au venit acolo, dacă nu, cu toată biserica din Șcheii Brașovului făcută de dânșul, blândul Neagoe Basarab, care-și are, el și Doamna sa sârboaică, Despina Mița, legăturile mai mult cu argintarii și alți meșteri sași din

Ardeal, dacă nu cei d'întăiu urmași ai lui Ștefan-cel-Mare, fiul legiuit și nepotul de fiu, măcar alt fiu, din flori, al Domnului celui viteaz, Petru Rareș. Pe acesta, om iute și iscoditor, fără odihnă în urmărirea planurilor lui, Ardealul l-a atras încă de la început, și până la căderea neatârării lui el a întrebuițat orice prilej pentru ca să aibă această țară, întregă ori în parte. A fost prin Secuime, a cules vamă la Prejmer, a încunjurat Brașovul, unde a lăsat un copil din flori cu soția unui meșter sas, și-a făcut întrarea în Bistrița și Voevodul biruitorilor de la Feldioara împotriva părtenitorilor lui Ferdinand a căutat un adăpost în nenorocirea lui, la 1538, când l-au silit să plece Turcii, în cetatea ardelenescă de de-așupra Someșului, unde și-a lăsat soția. Elena-Ecaterina, și copiii. Știa—și i-au spus-o — că sânt în Ardeal oameni de vița lui și trăgea de acolo încheierea că lui și nu acelui German de departe, și nici lui Zápolya, i se cuvine țara. În biserica din Vad Vlădica Anastase ridică rugăciuni pentru biruința lui asupra protivnicilor. Și, din cealaltă țară românească, din jos, un Radu-Vodă de la Afumați se făcu văzut în Ardeal, și el își căpătă așezări ardenele la Vinț, la Vurper, la Stremț; Gioagiul adăpostia un alt Vlădică românesc pus de Munteni. Zamfira, fata lui Moise-Vodă, măritată după nobili unguri, după peirea în luptă a tatălui ei, făcea din marmuri de la Sarmisegetusa lăcașul de rugă de la Dănsuș, înoia bisericuța Prisolopului și lăsa să fie înmormântată acolo unde oasele i s'au amestecat cu pământul supt piatra frumoasă, săpată cu cuvinte și latinești și slavone. Pe când boierii pribegi se adăpostiau, cu comorile sau cu sărăcia lor, prin casele Sașilor de prin cetăți, cruntul Domn moldovenesc Alexandru Lăpușeanu, blajinul Domn muntean Pătrașcu-cel-Bun, care e to-

tuși tatăl lui Mihai Viteazul, vin bucuroși în Ardeal ca să ajute, cu ordin turcesc, pe fiul lui Ioan Zápolya; cel d'întăiu își cere cetățile, care au trebuit rase ca să scape de dânsul, celalt și-a pierdut în brazda ardeleană pecetea lui frumoasă cu crucea în fruntea numelui. Numai când orice urmă de nea-tárnare, orice putință de a mișca oștile pierde, numai atunci nu s'au văzut prin văile Carpaților suind steagurile cu zimbrul și cu vulturul și Domni români n'au mai stat în strana bisericilor ridicate sau larg dăruite de dânsii. Dar până și un străin, Despot-Vodă al Moldovei, Grec și de altă lege, a râvnit fățiș Ardealul, și Petru Munteanul, nepot de fiică a lui Rareș, a fost însurat, în șubreda lui tinereță, cu o fată de Sărb din Ardeal, Elena Cherepovici.

Al doilea sprijin al Românimii înlăturate de la puterea politică au fost aceste așezăminte bisericcești daterite Domnilor de același neam. La Vad, ca și în căsuța care, mai târziu, i s'a dat Vlădicăi romănesc în Bălgrad, chiar, care și atunci era plin de Români, se păzia averea puțină a învățaturii. Și de pe la 1560 a venit în această lume pregătită, în care putea să găsească ajutători la lucru, un cleric pribeag de la Munteni, Coresi diacul, care s'a pus pe lucru la Brașov, la Sas-Sebeș, la Orăștie. Întăiu a dat pentru câștigul lui tipărituri slavonești, ca acelea care de o jumătate de veac se publicau în țara pe care fusese silit a o părăsi. Apoi de la preoții ardeleni i-au intrat în mână vechile tălmăciri de pe vremea Husiților și el a început să le răspândească, prin Psaltiri în două limbi, românește și slavonește, prin Psaltiri numai românești, prin câte-un Apostol, câte-o Evanghelie pe înțeles, printr'o carte de liturghie.

Dar un alt sprijin li-a venit Românilor îngrijiți

sufletește de Biserică și îndemnați de vederea oștilor și Domnilor românești de la însiși stăpânitorii unguri ai țerii și de la „jupânii” lor sași din cetăți.

Aceștia din urmă trecuseră la luteranism și se credeau datori să-l răspândească și între supușii lor. Deci puseră la Sibiu pe un zugrav bisericesc să traducă în românește catehismul și porunciră, la Brașov, ca el să li fie lămurit credincioșilor Bisericii răsăritene. Iar Ungurii trecuți la calvinism, cu nobilul Nicolae Forró, ori chiar prințul țerii, Ioan Sigismund Zápolya, căutară să câștige pe sătenii noștri pentru legea reformată. Forró plăti pe Coresi ca să dea o Evanghelie cu învățături prefăcută din ungurește, iar craiul numi episcopi, ziși superintendenți, după obiceiul calvin, pe un Gheorghe de Ocna, un Sava, un Gheorghe de Sângiorz în părțile Hațegului, stând la Teiuș, pe cei doi Tordasi de la Lanerăm, lângă Sas-Sebeș; el făcu să se țină adunări de parohi și îndemnă cu o stăruință mergând până la silă să schimbe „boscoadele” slavonești cu cărțile în limbă românească pe înțeles, la care lucra acuma Coresi, care de la el însuși nu s'ar fi apucat de un lucru atât de costisitor. Nu se gândia cel de-al doilea Zápolya și încunjurimea lui religioasă ce folos se aduce sufletelor românești și ce mare ispravă poate ieși din această scormonire a lor prin Cuvântul lui Dumnezeu în graiu lămurit necărturarilor!

Dar iată că Ioan Sigismund se stânge, fără urmași. Cărmuirea țerii, pe care mai că era s'o ieie Românul Gașpar Becheș, soțul Doamnei Zamfira, trece prin voia Sultanului la Ștefan Báthory, care, chiar dacă a fost și el atins de calvinism, a trebuit ca regé al Poloniei, unde a fost îndată chemat, să fie apărător al legii catolice. Fratele lăsat în Ardeal, Cristofor, fiul

acestuia, Sigismund, crescut de călugării iesuiți, urmară și mai hotărât această linie. Biserica reformată a Românilor se risipi, lăsând însă în urmă cărțile ei românești. Un Eftimie de la Geoagiu, un Cristofor, un Spiridon de la Vad, un Ghenadie, sfințiți la Sârbi, dacă nu la Munteni și la Moldoveni, cărmuiră deci viața sufletească a Românilor. Preoții de la Sf. Nicolae din Șcheii Brașovului dădură o Cazanie românească pentru Dumineci și serbători în care nu mai era nimica eretic, și nimica eretic nu se putea strămuta, cu toată plata făcută de nemeșul Francisc Geszty, în Vechiul Testament sau Palia, pe care după un text unguresc cunoscut îl prefăcuseră, o samă de alți clerici dintre Români Banatului și Inidoarei, cari, strajă împotriva Turcilor din Timișoara, păstrau o situație de grăniceri cu totul privilegiată¹.

O clipă Ardealul a fost românesc prin minunea lui Mihai Viteazul, dar aceasta nu înseamnă și Români liberi.

Mihai n'avea, ca un Petru Rareș, de la început, gânduri asupra Ardealului. Prea scăzuse în toate privințele însemnătatea țerii lui muntene, pentru ca așa de sus să i se ridice ambiția, și el era un om prea nou și prea nesigur pe Scaunul Voevozilor. Solii pe cari-i trimesese în Ardeal la 1595 pentru unirea cu Sigismund Báthory, adevă pentru închinarea Țerii-Românești către acesta, izbutiră însă — erau și episcopi între dânșii, cu Mitropolitul în frunte, — să facă a se recunoaște că *toate bisericile ardelene atârnă de Scaunul Târgoviștei*. Un pas mai departe-l făcu Mihai însuși, când merse la Bălgrad, în 1597 și făcu să se ridice, cu voia lui Sigismund, o mănăs-

¹ Unii treceau chiar la ortodoxie.

fire în această capitală, chiar sus în cetate, drept în fața Curții prinților. Aici fu îngropat, îndată după aceasta, Aron-Vodă, Domnul moldovean prins pentru necredință și adus în Ardeal, apoi Danciu Brâncoveanu, cu nume de botez domnesc, al cărui fiu, Matei, va domni.

Cucerirea Ardealului s'a făcut din întâmplare. Cu Sigismund acolo, Mihai nu s'ar fi gândit niciodată la o astfel de expediție; ea se impuse minții prevăzătoare a Domnului român numai când acela lăsă țara vărului Andrei și acesta o îmbiă Turcilor ca vasal, ascultător, de Sultan; un îndemn i-a venit și de la Curtea din Viena. Odată ajuns la Alba-Iulia, unde era să ducă la mormânt trupul tăiat în două al „săracului popa”, cum îi zicea el, biruitorul n'a voit, ori măcar n'a îndrăznit, să trezească din adâncea lor umilință pe ai săi. Fură oprite aspru jafurile țărănești contra nobililor învinși. Printre aceștia, numai printre aceștia, cu episcopul catolic în frunte, își alese Mihai sfetnicii. Li adause numai boieri din țară, nici pe unul dintre Ardelenii din neamul său, de și pe acel timp erau nemeși de-ai noștri în Maramurăș, familia de șpani Pogan ori neamul Bilț, în Banat, familiile Luca, Stoica, Bunea, în Ardeal, un Iojica, întrebuințat de Báthorești. Oastea și-o făcuse din mercenari, mai alés Sârbi, Bulgari, câte un Grec, Cazaci, Secui, Unguri. Nu era mijloc să se ridice un biet Român în umbra „Craiului” românesc. Doar Sașii din Bistrița dacă-i trimeseră la 1599 cete românești cu „tâmpănari” și steaguri, una având în frunte pe popa Toader din Sângiorz. Dacă Banii Lugojului și Caransebeșului, un Gheorghe Borbély (Bărbierul), un Andrei Baresai, după un Polatici, sânt de această nație, așa era obiceiul acolo, și Mihai nu l-a clintit mai

mult decât alte obiceiuri, de orice fel, găsite de dânsul.

Dar ce n'a făcut în orânduielele lui pólitice, a făcut el, sfătuit și de călugării cari-l încunjurau, poate și de Grecul care-l întovărășia, Mitropolitul de Târnova, Dionisie Rali, mai apoi locțiitor de Mitropolit în Moldova, în Biserica aceasta ardeleană care izbutise a scăpa de toate ispitele și de toate silniciile. Se făcu pentru Vlădica Ioan o Mitropolie a Prislopului, Silvașului și a Ardealului întreg. Ii erau supuse Scaunul din Vad, unde păstoria, în legătură cu Moldovenii, un Ioan Cornea, și Scaunul cel vechiu rusesc din Muncaciu, unde a fost trimes un egumen de la Tismana lui Nicodim, ctitorul Prislopului, Sârghie.

Când soarta nu mai sprijini pe viteaz și el căzu din amețitoarea înălțime a măreției sale de Domn peste trei țeri, cu titlul de Craiu pentru ai săi, din moștenirea glorioasă atâta a rămas pentru Români, pentru toți Români, afară de nobilii calvini din Banatul creștin: *o singură Biserică, legată numai de Scaunul Mitropoliei din Târgoviște, mutată la București.*

Cu aceasta, și cu atâta au trăit Români, vre-o douăzeci de ani, netulburați de nimeni, cât s'au bătut pentru stăpânirea țerii Germani de-ai Impăratului, conduși de Basta, ucigașul cu mâna altora al lui Mihai, Unguri, ca un Boeskey, un Sigismund Rákóczy, Secui, ca Moise, fostul general al lui Mihai Viteazul. Domni români au mai intrat în țară: Moldoveni ca Simion Movilă, Munteni ca Radu Șerban, biruitor la Brașov, peste Moise Secuiul, care peri, peste un prinț nou, Gabriel Báthory, care scăpă (1603 și 1611), dar niciunul n'avu nici gustul nici vre-

mea să stea de vorbă cu o lume așa de mică și de necăjită. Fulgarele acestea de glorie trecură răpede pe cenușul cer al iobăgiei românești în Ardeal. Un Domn strălucitor, Radu Mihnea, crescut în Veneția, înlocuitorul lui Radu Șerban, făcu tratat cu Sașii din Brașov și de altceva n'a crezut că trebuie să se ocupe. Pe atunci, după 1620, Ardealul era în mâna tare a unui Ungur calvin, aplecat spre calvinirea supușilor lui români, Gavril Bethlen. Ce puteau să însemne supt puterea lui neîndurătoare bieții popi ai noștri cu cârjă smerită de Vlădici ai sârmanilor, un Teoctist, un Spiridon, un Teofil, un Dozoftei, cari de la o vreme-și aveau legăturile lor cu Moldova, unde stăpânia neamul, mândru, al Movileștilor! Și acești Vlădici trebuiau să făgăduiască apropierea de calvinismul neiertător al noilor domni din Alba-Iulia. În Banat, între Români vechi și Sârbii mai noi, părea a păstori fără atingere cu calvinismul un Vlădică Teodor, un Sava, un Sârghie, un Longhin, dar, cum acesta fusese sfințit de Patriarhul din Constantinopol, Chiril Lukaris, înțeles cu calvinii¹, și aici bătea același vânt către eresia ungurească. În Maramurăș, numai, de pe urma lui Sârghie dăinuiau, în legătură cu Iașul, dar și cu Chiebul, unde cârmuia Românul, fecior de Domn, Petru Movilă, episcopi ruși peste Români de acolo.

Episcopul Ghenadie, în calvinie, ca „Vlădică al Bisericii românești”, Gheorghe Bradi, fecior de nemeș din părțile de la Apus, își zicea, pe la 1620, „arhiepiscop în Scaunul Bălgradului și al Vadului și al Orăzii și al Sătmarului și a toată țara Ardealului”. Pe vremea aceea erau pe la Hațeg nemeși români ca

¹ El știa totuși că este „o legătură de sânge și de iubire, de și într'ascuns, dar în felul cel mai strâns, care leagă pe Români din Ardeal cu locuitorii Țerii-Românești și Moldovei”.

Matei, din acest oraș, Miclăuș din Râul-lui-Bărbat, și Bănățenii, ca Ioan Pribeagul, Luca Raț, Ilie Aga, Ilie Pârcălabul, Măcicaș, Gamian de la Vârciorova, Duma, Pobora, Iojica și alți Lugojeni, erau în stare să adune o oaște pe sama lor, și un „Vaidabuna”, a-decă Voevodul Bunea, trecea granița ca să ridice în tronul muntean pe Matei Basarab, fiul lui Danciu, cel îngropat la Alba-Iulia. Iar aceasta se făcea cu voia noului stăpân al Ardealului, foarte iubit și de Români, calvinul Gheorghe Rákóczy, care a legat Ardealul de țerile românești libere, în Moldova fiind Vasile Lupu, așa cum acestea din urmă fuseseră legate de Ardeal pe vremea lui Hunyadi bătrânul.

Biserica Ardealului se încumetă să între în noua mișcare de cultură românească din țara liberă. Episcopul face să i se tipărească la Târgoviște o Pravilă bisericească și-i aduce el de la Munteni slovă de tipar pentru a scoate o nouă ediție din Cazanie. Dar calvinii nu înțelegeau să-l lase a merge pe aceste vechi drumuri care duceau la frații de peste munți și, ca oameni ai Bisericii, dar mai ales ai neamului lor, ei începură, încă în ultimele zile ale lui Ghenadie, *lupta pentru a-l supune. Rakoczy li dădea tot sprinul, pe când Domnii români, Matei și Vasile, erau prea legați politicește de Ardealul unguresc ca să poată sări în ajutorul Bisericii primejduite.*

Noul Vlădică Iorest, episcop venit din Putna, cu mormântul lui Ștefan-cel-Mare, recunoscut de calvini numai cu numele mirenesc de Ilie, trecuse prin Târgoviște pentru sfințire, dar trebui să primească toate condițiile puse de Biserica oficială, care-și impunea catehismul. Poporul îl cerea însă după legea veche, și el trebui să asculte de popor, de și știa ce poate

să-l aștepte. I se adăuseră atunci cele mai urâte învinuiri de către calvini: beții, petreceri cu femeile. Un sinod fu adunat ca să-l înlăture și, bătut cu vergile, el fu aruncat în temniță. Răscumpărat cu bani și lăsând cheazășie în urmă, trecu înapoi în Moldova lui, unde Vasile Lupu, mândru Domn cu apucături împărătești, știa bine, visând visul lui Mihai Viteazul, că „în Ardeal mai mult de o treime sânt Români”.

Ca un Vlădică supus superintendentului calvin, și anume doar pentru Români mai îndărătnici cari n'ar fi părăsit cu totul credința veche fu numit Simion, căruia i se impuse a purta vechiul nume mirenesc de Ștefan (1643). El tipări din ordin un frumos Testament Nou și o Psaltire. Numai ascultării lui de stăpâni i se datoră norocul că a murit în Scaun, pe o vreme când Vlădica bănățean de Inău, Longhin, era silit să fugă la Matei Basarab, și Sava, care înlocuise în Maramurăș pe episcopii rătăcitori, popa Miron, popa Dosoftei, popa Dumitru, afla un adăpost în Moldova, de unde venise, lăsând locul unui Rusneac, Mihai Molodeț, „cel mic”. La Bălgrad după Daniil, fost tipograf în Muntenia, se așeza însă un om de hotărâre, Sava Brancovici, al cărui neam se scria și Brâncoveanul, un nepot al pribeagului Longhin și, ca și acesta, un ortodox neînduplecat. Sârb crescut între Sârbi, cărturar de sârbește, el se apropiase de Români, mai mult decât în Banatul nașterii sale, prin legăturile cu Țara-Românească, prin petrecerea sa acolo, alături de fratele Gheorghe, ajuns agent diplomatic în serviciul Domnilor munteni. De la acest frate care se visa urmaș al despoților sârbi și umbla după stăpânirea asupra neamului său, a cărui istorie a scris-o, de la acest începător al legăturilor slave cu Muscalii, a luat Sava și simțul său politic, ambiția

sa de om de Curte și de lume, deprins să umble cu prinți și gata să-i înfrunte.

Niciodată nu l-ar fi răbdat astfel bătrânul Rákóczy, dar acesta murise și în loc era fiul lui cu același nume, un tânăr zvăpăiat și nesocotit, visând să fie în Polonia ce fusese marele rege ardelean Ștefan Báthory, și pentru cucerirea acestei țeri el avea nevoie de urmașii lui Matei și Vasile: Constantin Basarab și Gheorghe Ștefan (1656). *Sava era așezat ca domn fără condiții al Bisericii sale, al Bisericii sale întregi.*

Era s'o plătească la cea d'întăiu schimbare a împrejurărilor.

Deocamdată însă tulburările din Ardealul, unde se lupta pentru putere Acațiu Barciai, fost Ban de Lugoj, care fu silit a da Turcilor din Timișoara tocmai vechea lui țară de la Lugoj și Caransebeș, și între cel de-al doilea Rákóczy, prigonit de Turci, *dădură Românilor iarăși rostul politic pe care-l pierduseră de atâta timp.* Cei mai mulți se dădură de partea lui „Racolțea” și ținură cu dânsul până la moartea lui pe câmpul de luptă. Și Sava va fi fost sprijinitor al „Craiului” celui nebun și viteaz. Deci Barciai Românul, rămas singur stăpân, așază în Scaunul de Mitropolit, care *era acuma și pentru Făgăraș și pentru Maramurăș,* afară de Muncaciu, pe un Rus, Ghenadie. Cum prințul era un calvin îndărătnic, din locurile unde se cântau Psalmii în românește prin biserici, acest Muscal, venit cine știe cum între Ardeleni, fu pus numai ca un fel de președinte al „bătrânilor și pastorilor” de lege reformată pentru Români.

Dar Barciai muri răpede, și Ioan Kemény, noul prinț al Germanilor, cari intraseră în Ardeal, era un oaspete de pe vremuri al Moldovei lui Vasile Lupu

și el luptase în Polonia alături de ostașii moldoveni și munteni trimiși în ajutorul lui Gheorghe Rákóczy al II-lea. Calvin și el, de sigur, n'avea porniri prigonitoare. Astfel Rusul fu înlăturat și Sava întră iarăși în drepturile sale, afară de Făgăraș, unde cu numele era un alt episcop, Daniil Ungureanul („Panonia-nul”), pe când de fapt calvinii cârmuiau bisericile românești.

Dar Sava era un om de legea veche și orice făgăduia superintendentului ungar, școli, tipar, românesc, era foarte hotărât să nu îndeplinească. Pe lângă acestea el își avea legăturile cu Domnii români și fratele lui îl îndemnă să meargă, supt cuvânt că ar căuta ajutoare, la Moscova, unde făcu politică ortodoxă și slavă cu dregătorii Țarului, pornit încă de pe atunci pe cucerire. Prințul cel nou, Mihai Apaffy, un biet Săcuiu sărac, crezu că se poate folosi pentru el însuși din acele călătorii. În acest fel creștea însemnătatea acestui Vlădică îndrăzneț, care căpătă în curând un și mai puternic sprijin în Domnul cel nou al Țerii-Românești, Șerban Cantacuzino, de neam împărătesc și cu scopuri foarte înalte. Aceasta puse pe gânduri Biserica ocrotitoare și încătușătoare a calvinilor: el fu dat în judecată la sobor, și, pentru obișnuitele învinuiri de purtări necălugărești, fu scos, bătut cu vergile și închis. Șerban, aprins de mânie pentru această jignire a legii sale și a prietenului său, îi putu deschide porțile temniței, dar zilele lui Sava cel așa de greu lovit erau numărâte.

Un nemeș din părțile Inidoarei, din vechiul neam Budai, Iosif, îi luă locul. Căci pe vremea aceea nu erau la Români din Ardeal numai țerani săraci și apăsați. În tot colțul acela hațegan nemeșii vorbeau românește și aveau legături cu țara. Neamuri ca

Puiu, Budai, Raț, coborători din Domnița Zamfira și din Mircea Ciobanul și ctitori ai bisericii din Tiuș. Boierii din Făgăraș dau dieci de ungurește și latinește ca Ioan din Mândra, Ștefan din Arpaș, Ștefan din Recea, Sigismund Boier, Iacob Nagy din Hârșani, tovarăș de iobăgie al Moldoveanului Gheorghe Ștefan-Vodă, Talabă. Românește se vorbea și se scria în Maramurăș. Orașele se umpleau de negustori români, pe cari-i găsim la toate târgurile de țară. O companie grecească, în care erau tot mai mulți Români, avea privilegiul negoțului cu Răsăritul, și oamenii foarte bogați, întreprinzători și influenți, ca Pater Ianoș, din Brașov, hotărau adesea în sfaturile țerii. La Sas-Sebeș Românii ajunseseră în cele d'întăiu rânduri ale negustorimii.

Murind Iosif, Șerban făcu să se aleagă *la dânsul acasă, în București*, un Grec, fost Mitropolit de Lacedemona, Ioasaf, care stătuse mult timp la Sibiiu, ca preot al acelei companii a Grecilor care avea acolo, ca și la Oradea, la Beiuș, la Brașov, o biserică de piatră. Dar el nu știa limba noastră, și slujia în biserică grecește, așa încât se ridicară împotriva lui, cu popa Ioan din Vinți, care a tipărit predici calvinești supt titlul de „Sieriul de aur” și o carte de învățătură, *Cărarea pe scurt*, protopopi căștigați pentru legea Craiului, ca Vasile din Bălgrad. Când aceștia și orășenii din Sas-Sebeș îl siliră să plece, Mitropolitul muntean, de loc din Veștem, lângă Sibiiu, bunul bătrân Teodosie, făcu să se aleagă, tot la București, un om din satul său, Sava. Urmașul lui, ales în aceleași împrejurări, un popă Vasile, și-a zis Varlaam după Mitropolitul muntean d'înainte de Teodosie și după marele Mitropolit moldovean cu același nume ale cărui predici răsuna de pe toate amvoanele bisericilor românești din Ardeal. El se apucă

de lucrul tiparului, după ordinul superintendentului calvinesc și cu ajutorul lui Ioan din Vinți ca și al altui protopop, Gheorghe din Daia. Când se stânse, iarăși partidul nemeșilor-calvinisanți birui împotriva partidului ortodox, legat de Țara Românească, și se alese deci Toma Szeremi, unul dintre ei, care luă numele, până atunci neobișnuit la Românii din Ardeal, de Teofil (1692). El va pretinde că puterea lui se întinde și asupra Aradului tocmai atunci smuls de la Turci, și asupra părților bănățene, ajunse și ele prin același războiu dintre ostașii Impăratului și Turci într'o situație de libertate creștină, de și acolo se va întâmpina de acum înainte concurența puternică a Sârbilor celor noi, veniți de peste Dunăre, cu Patriarhul lor, Asenie Cernoievici, și cu Vlădicii lui în frunte.

VI.

Lupta fără sprijin pentru deplina îndreptăţire

Acuma însă Imperialii erau stăpâni în Ardeal şi cu aceasta pentru Români începea o altă vreme, prielnică numai în unele privinţi.

Din ostaşi ce fuseseră, din clienţi pentru propagan-
da calvină, cum ajunseseră a fi, din supuşi ai Saşilor,
din oraşe, şi, une ori, iobagi ai domnilor unguri din
castele, ei ajungeau birnici ai Impărăţiei, oi de tuns
şi de muls ai „fişcului” Măriei Sale.

Dar, pe lângă aceasta, *cum Impăratul însemna le-
gea catolică şi cum alături de ostaş mergea părintele
iesuit, Biserica românească trebuia să treacă de supt
o oblăduire la alta, rămând ca şi mai înainte le-
gată de voia religioasă a stăpânului ţerii.*

Numai că Iesuiţii lucrară altfel decât superinten-
denţii calvini: ei nu porunciră de la început fără a
întreba pe nimeni, ci chemară pe Vlădică, până a-
cuma un bun calvin, şi pe protopopi, tot aşa de
ascultători, la învoială cu privire, nu la lepădarea
formelor legii vechi, „legii româneşti”, ci numai la
primirea a patru puncte de credinţă, recunoscând pu-
terea Papei asupra lor, purcederea Sfântului Duh şi
din Fiul, trecerea sufletelor prin Purgatoriu şi o-
biceitul de a întrebuiţa la împărtaşenie azima în
locul pâinii dospite.

Preoții, ispitiți cu făgăduiala că li se va recunoaște acciași situație ca parohilor catolici, luterani și calvini, nu erau greu de câștigat. Credința o înțelegeau pe jumătate, interesul și-l știau întreg. De trei ori, în trei sinoade (la 1697, la 1698, la 1700), Teofil, apoi urmașul său, Atanasie Anghel, și ai lor iscăliră ce li se puse înainte, așteptând răsplata care însă nu veni. Nu iscăliseră, la început, protopopii din părțile Brașovului, Cohalmului, Sibiului, Mediașului, Sighișoarei, Sas-Sebeșului, Devei, Vințului, Inidoarei, Făgărașului și alții; câțiva numai din aceștia se alipiră la a doua hotărâre, iar la al treilea se puteau număra cizzeci și patru de protopopi și 1.563 de preoți. Dar țara: nobilii rămași în calvinism, mai ales în părțile Hațegului și Inidoarei, în Maramurăș chiar, negustorimea din Brașov, legată de ortodoxia Terii-Românești, unde Teodosie era sfătuit de Patriarhul de Ierusalim, așezat la noi cu cartea lui grecească, Dosoftei, se împotrivi, primind sfaturi și de la bogatul Domn muntean, clăditorul din nou al bisericii din Făgăraș, râvnitorul la însăși stăpânirea Ardealului supt Imperiali, Constantin Brâncoveanu.

În afară de aceasta, Ardealul și părțile vecine fură mult timp tulburate de aceia cari înfățișau, în același timp, și calvinismul, de atâta timp înrădăcinat, și conștiința națională a poporului unguresc, craii de răscoală, susținuți de Turci, cari au fost, pe rând, Emeric Tököly, ajutat și de Brâncoveanu, și Francisc Rákóczy. Ei așezară episcopi calvini la Muncaciu, și pentru Maramurăș, unde pe urmă răsări un Iosif Stoica, în Ardeal, unde popa Ion Țarcă din părțile Inidoarei se numi pe mirenii Iov, sau, mai curând Ion; ei scormoniră pe flăcăii satelor, băgându-i supt steagurile unui Pântea și puseră la cale toate mijloacele pentru a zădărnici unirea religioasă care putea

să sprijine stăpânirea politică a lui „Leopolduș” și „Ioji”. Guvernul ardelean însuși, cu Gheorghe Bánffy în frunte, pe care Imperialii nu-l putură înlătura, era la spatele oricărei împotriviri la catolicizare.

Dar noul Vlădică, un tânăr nemeș, bun și de petreceri, fu adus la Curte ca să se închine Impăratului, stăpânul său, iar, când se întoarse de acolo, consilier imperial, cu lanț de aur și cu portret împărătesc la gât, *el nu mai era un Mitropolit legat de Țara-Românească, ci numai episcopul pentru o Biserică nouă, atârânătoare de Scaunul unguresc din Gran, căruia trebuia să i se capete de la Papa numirea, cu alegerea unui loc de reședință, acesta ne mai putând fi Alba-Iulia, unde biserica lui Mihai Viteazul fu rasă pentru a face loc zidurilor noii cetăți împărătești a Impăratului Carol, Karlsburg. Cum nu știa multă carte, Atanasie trebui să încredințeze de fapt conducerea tuturor rosturilor de căpetenie unui teolog ieșit. Tipografia pentru uniți nu se întemeie, cu gândul poate de a se ajunge la unirea deplină și a ritului, cu introducerea limbii latine, așa încât și mai departe cărțile de slujbă veniau de peste munți, de unde se aruncase însă anatema asupra Bisericii ieșite din credința răsăriteană.*

Murind Atanasie, această biserică fu cârmuită un timp de un Neamț, Franț, de un al doilea Neamț, de Ungurul Régai. Apoi se alese un Român, un nemeș care învățase la Roma, Ioan Giurgiu de Patac, în părțile Dobăceștilor de odinioară, care primi să fie trimes la Făgăraș, cu diplomă de la Roma, așezându-se în biserica lui Brâncoveanu. Abia la 1723 putu el să ia în stăpânire un Scaun episcopal de sărăcie și părăsire, de care se desfăcuseră și părțile ungurene de la Apus, unde era un episcop străin,

grec, și Maramurășul, unde alt Grec unit, din Muncaciul lui, luase locul boierului Ștefan de Petrova, urmașul lui Iosif Stoica, până ce un Dosoftci, sfințit la Suceava, își întinse autoritatea și asupra Ardealului de sus. Și Sfântul Scaun îl făcuse episcop și peste „Grecii, Rutenii și Sârbii” din Ardeal, neștiind bine de ce e vorba, iar *guvernului împărătesc, doritor să se rupă orice legături cu țerile românești libere, plăcându-i să încurce lucrurile.*

Pe de altă parte, la 1716, Imperialii puseseră mâna pe cele cinci județe oltene și le dăduseră în sama Mitropolitului sârbesc din Belgrad, de care atârna și episcopul de Arad, o clipă nehotărât, dar pe urmă statornic în ortodoxia veche. De aici, cum nu mai era graniță, puteau trece cărțile și călugării legii românești, și astfel din zi în zi, spre năcazul bietului Patachi, care muri tânăr la 1727, se întăria curentul împotriva Unirii. Se va vedea un călugăr sârb, Visarion Sarai, străbătând Ardealul în chipul lui Ișus călare pe asină și spuind în cuvinte neînțelese de țerani cari-l primiau cu stălpări că a venit vremea de izbăvire de supt jugul „Frâncilor”.

Dar, în clipa când se numia episcop, după o altă lungă vacanță cu administrație străină, Ioan Micu, un școlar bătrân care trebuia întors la școala de latinește a călugărilor unguri, când îl făceau baron Clain, trimițându-i și lui lanțul de aur cu portretul împărătesc (1729-32), *sentimentul național românesc trecu, pentru câteva zeci de ani, în tabăra acestora.*

Curtea nu se ținea de cuvânt. A doua diplomă a Împăratului Leopold, prin care se dădea drepturi Românilor uniți, făcând dintr'înșii încă un Stat politic privilegiat, un *status*, se ținea ascunsă, de frica

Ungurilor din guvern, mai mult decât ca să nu su-pere pe Sași. *Noul episcop avea deci înainte de toate chemarea de a cere aceste drepturi și, cum el învățase istorie romană la paterii lui, putea să aducă în spri-jin și altceva decât această hârtie ferită de lumina zilei, anume marele drept istoric al coboritorilor lui Traian, căzuți acuma așa de jos, față de cei veniți târziu asupra lor, și chiar dreptul vredniciei pe care în toate privințele o poate vădi poporul românesc. Iar ortodocșii, represințați prin ierarhia sârbească, pier-deau puțința de a înfățișa neamul lor altfel decât în suferințele claselor adânci țărănești.*

Răspins de la Brașov, recunoscut numai de o mică parte dintre ai săi prin sânge, Ioan Inochentie, episcop de Făgăraș, era să capete rostul unui adevă-rat Voevod român, numai când, după ce bătut la ușile dietei ardelenene, care-i fură deschise numai pen-tru a-l batjocuri, după ce făcu toate încercările pe lângă guvernul local, el, *împuternicit de un sobor, la care luară parte și țeranii, el, ca unul care dăduse pentru războaiele tinerei Impărătese Mașia-Teresa sol-dați români bir de sânge, alergă la Viena ca sol al nației sale pentru a fi purtat cu vorba și amenințat cu arestarea, și de acolo la Roma, unde-l ținură aproape ca un prizonier, merit morții de foame.*

Țara se ridică aproape întreagă pentru a-și apăra episcopul, șeful ei cel adevărat. Ea voia *indeplini-rea făgăduielii împărătești, înscrierea alături cu alte nații, împărțășirea la aceleași drepturi.* Apoi, vicarul, noul Vlădică, bunul, cuviosul Petru Pavel Aaron, cu carnea chinuită de înfrânări și lovituri, nu plăcea nimănui. Ii trebuiră mulți ani ca să se facă recunos-cut în adevăr, știindu-se că undeva, departe, la „pra-gurile apostolilor”, trăiește, suferind pentru nație, ce-lalt, mucenicul, sfântul.

Se întrebuintară două mijloace pentru ca nația, *căci acuma de dânsa era vorba și nici de legea veche, nici de cele patru puncte, să ajungă la scopurile ei de drept și de libertate.*

Întăiu *apăsarea mulțimilor asupra Vienei pentru a căpăta episcopi români de lege răsăriteană.* Se izbuti întâiu în părțile Orăzii, fiindcă *acolo nu era guvern ardelean, nici dietă care să se împotrivească:* astfel ajunse la Oradea vicar, cu un titlu grecesc de Tegèa, Macedoneanul, în legătură cu Compania Grecilor, Meletie Covaci, apoi, peste Arad, până la capătul Banatului, nemeșul român Moise Dragoși. În acest timp Ardealul lupta furios contra Vienei, cerând sprijin la Moscova, ca pe vremea lui Sava, și ajungând până la răscoală, cu popa Ioan Tunsul și cu Sofronie din Cioara, pe care nimeni nu putea pune mâna. Il sprijiniau și căturari, unii formați la Ruși, ca Dimitrie Eustatievici, fiul popei Statie din Șcheiul Brașovului, bun scriitor, care a dat și o gramatică românească. Toate durerile sărmanilor găsiu rostire în scrisorile de plângere ale preotului nevăzut care răspândia pretutindeni spiritul revoltei. De și se trimeseră cătănele împărătești împotriva lui, guvernul din Viena trebui să cedeze. Se dădu Ardelenilor un episcop românesc. Dar ca episcop: un Sârb, care mai avea și Buda și Câmpii Mohaciului. Și ce așezare: o căsuță acoperită cu paie în satul Rășinari din marginea Sibiului! Doar dacă, pe lângă secretarul sârb, lucra acolo, pentru a se putea înțelege cu credincioșii români, Eustatievici, apoi un boier făgărășean din Marginea. După dânsul erau să vie alți doi Sârbi, tot așa de neștiutori și de limba și de rosturile noastre.

VII.

Lupfa singuratecă pentru lumină prin carte.

Așa nu mergea; trebuia cercat altfel. Petru Pavel Aron fusese mutat de la Făgăraș, fiindcă nici c'un preț nu-l voia lumea, pe o moșie a vechilor prinți, cu un castel părăsit, la Blaj, pe Târnave, dându-i-se atâtea venituri — nu ca la Orade! — cât să poată trăi omeneste. Grija lui cea mare fu însă nu a Curtii lui, ci a școlii și a tipografiei. *El prefăcu după cerințele Bisericii unite cărțile de slujbă.* Și tot el fu acela care deschise cea d'întăiu școală înaltă de preoție, lângă care, între zidurile chiar ale reședinței, așază și modesta sa ctitorie, pentru alți ucenici. Crescut în școlile înalte ale catolicilor, el trimese tineri români la Sâmbăta-Mare, la Pesta, la Viena, la Roma și făcu din canonicii și profesorii săi o adevărată Academie de studii în care ideea conducătoare era marea origine romană, și scopul: câștigarea libertății politice pentru nație. Din mănăstirile vechi, acuma dărâmate de soldați, ca focare de răscoală—, și ce frumoase lucruri vechi s'au pierdut acolo!—, de la aceste adăposturi de slavonie și de începătoare carte românească s'a trecut astfel la catedre de nivel apusean de pe care supt influența latină se puteau rosti marile adevăruri naționale și îndreplățitele speranțe.

Astfel, în locul cnezilor de odinioară supt puterea Voevodului lucrau acuma pe un alt ogor, acela în care nicio sămânță nu se pierde, călugării întorși de la vederea minunilor pline de înțeles ale unei Rome unde în vârful Coloanei lui Traian ei nu vedeau pe Sfântul Petru, înlocuitorul, ci icoana însăși a Impăratului întemeietor și apărător. Meniți să fie supuși ajutători, ei prinseră din aerul vremii lor, plecate spre revoluția în suflete, spiritul de prefacere răpede, de iute învoire. Găsiseră după vrednicii gospodari blăjeni Atanasie Rednic și Grigore Maior pe un ctitor de așezăminte, harnic, econom, răbdător și sec, cu puțină înțelegere pentru marile minți aprinse cărora li trebuie alte zări. Astfel, din feciorul de țeran de la Sad, lângă Sibiu, Samuil Micu, care-și zise și el Clain, din înseilătorul smerit de povești istorice ale neamului, se făcu un alcătuitor de cărți cu litere latine, și în limba chiar a strămoșilor, gata să lepede și Unirea, dacă e vorba de interesul neamului său; din boierul de Făgăraș Gheorghe Șincai de Șinca, nu numai neobositul culegător de mărturii despre *toți Românii din toate părțile*, gata să-i apere, ciudos, împotriva oricui, dar întemeietorul de școli împărătești pe lângă cele ale episcopiei și judecătorul aspru al greșelilor naționale ale Bisericii sale; din protopopul de la Reghin Petru Maior, altă rudă depărtată de episcop, cercetătorul cu minte adâncă nu numai al începutului legii creștine la Români, dar și al înaltelor origini ale neamului, în „*Istoria începuturilor Românilor în Dachia*”, care a fost, până la Dunăre și Nistru, pentru cei din sângele lui o *Biblie*.

Dar, precum vechii cnezi și Voevozi, cu cât se ridicau mai sus, cu atâta se despărțiau mai mult de nație, tot așa cei ridicați pe treptele spre lumină

nu mai puteau să audă glasurile slabe ale acelor a-fundați încă în întunec, și de sus ei nu lăsau să vie cuvintele de mângâiere ale cântării, fiindcă *aceste suflete tari nu erau și poeți. Dar în școli cădea zilnic pe suflete picătura prin care lepedea neștiinței trebuia să se pătrundă odată.* În acest Ardeal acum aproape închis pentru țerile libere se făcea astfel cu umili ucenici pregătirea pentru viitor. Și, cum școala, scrisul din „Țară” erau acuma pecetluite cu semnul străin al grecismului ori al modei apusene, în această lipsă de legături era poate și un mijloc de asigurare pentru aceste minți tari, desmorte greu pentru lucrurile de mare trudă și de dure-roasă rodire.

Deocamdată însă nu era în poporul românesc din Ardeal, chemat la o așa de grea luptă, acea *perfectă solidaritate, acea înțelegere de la o clasă la alta, de la un fel de viață la altul, care e de cel mai mare folos, aș zice chiar: care e neapărată pentru o mișcare națională.* Două Biserici: una spre trecutul roman, alta spre trecutul slavon. Două lumi: una legată de o învățătură care nu ducea la faptă, alta legată de umila faptă de fiecare zi care nu ducea la învățătură.

De accia și neizbânda mișcării țerânești din 1784.

Ea a pornit de la anume nedreptăți, mai mult locale, dar și de la zvonul ce se făcuse în jurul gândurilor bune ale acelu Impărat neobișnuit care a fost Iosif al II-lea. Și luptătorii, de la început până la sfârșit, făceau parte dintr'un singur Ținut, unde era și un singur fel de îndeletnicire: de la locuitorii minclor din părțile Zlatnei și Abrudului, cari aveau a face, nu atâta cu nemeșii asupra căroră, cu o ură multă vreme îngrămădită, s'au aruncat, ci cu aren-

dașii răpăreți ai acestor mine împărătești. Horea, Cloșca și Crișan sânt oameni din același loc, trăiți în aceleași împrejurări și înțelegând lucrurile în același fel. Lupta lor era potrivită numai cu acel Ținut până în Apus pe malurile Crișurilor, și de aceea ea a avut mai puțină întindere decât lupta pe care, pentru o nevoie și o dorință a tuturor, a pornit-o Sofronie.

Armata împărătească ar fi putut opri tulburările de la început, dar ei îi trebuia ordin de la Viena, de la Viena lui Iosif al II-lea, totdeauna mai aplecat către cei fără drepturi pe cari Impăratul filosof căuta să-i înalțe. Și cancelariile vieneze erau împotriva guvernării ungurești din Ardeal, căreia nu-i păsa de interesele mai înalte ale Statului și ale dinastiei, ci numai de ce se atingea de obișnuințele națiilor dominante în viața mai îngustă a Ardealului.

Fără plan, fără program, purtând în vileag false porunci împărătești, răsculații străbătură acel Ținut al lor, arzând adesea, făcând silă unde era împotrivire, vărsând sânge une ori. O mișcare de țerani cum a mai fost și aiurea, de care nu s'au prins cărturarii. Doctorul Ioan Molnar, doctor de ochi și înalt profesor la Cluj, care era fiul unui tovarăș purtat prin temniță al lui Sofronie, se amestecă mai mult ca tâlmaciu și împăciuitoare. El nu putu să împiedece prinderea și tragerea pe roată a doi din crunta treime răsbunătoare; al treilea își făcuse samă el singur (1785),

Mișcarea s'a isprăvit fără altă urmare decât că s'au luat, de Impăratul însuși, măsuri de pază mai bună la sate, că s'a impus țeranilor să se lumineze la școală și că, pe alocuri, unde era iobăgie — și ea n'a fost pretutindeni —, condițiile ei au fost întru câțva ușurate, și apoi, după ce se îngăduise iobagilor

să aibă o avere a lor, să se căsătorească după plac, să treacă la meșteșuguri, să se îndrepte în neînțelegerile lor cu domnii de pământ și la dregătorii împărătești, *șerbia însăși a fost desființată la 22 August 1785*, șapte luni după ce oasele frânte ale osândiților fuseseră amestecate cu țerna frământată de dânșii. Dar abia se luase această măsură mântuitoare, și, pretutindeni, supușii Impăratului privilegiați se ridicau spre a-l sili să-i întoarcă la trecut, și, astfel, în Ianuar 1790, se înlătura, prin alt decret, tot ce se dăduse claselor apăstate.

VIII.

Lupta prin revoluție pentru viața națională.

Dar revoluția, altă revoluție decât a unor bieți șerbi români din Ardeal, pornise din Apus, din Franța. Pretutindeni se căutau zări nouă, nemerind ori ba în jumătatea de umbră d'inaintea zilei depline. Sași, Unguri, nemulțămiiți cu constrângerile lui Iosif și cu haosul care urmasse după retragerea lor, cereau altceva fără să-și dea bine samă ce anume. O adunare generală a Ardealului, la care a luat parte și Vlădica Bob, s'a ținut asupra Crăciunului în același an 1790. Din discuțiile de acolo nu s'a ales nimic, dar și Românii s'au simțit datori să-și arăte dorințele. Astfel un număr de funcționari împărătești, ca Meheși, pușeră în mișcare pe amândoi episcopii, pe Românul din Blaj și pe Sârbul din Rășinari, sau li culeseră numai iscăliturile, pentru a înoi la 1793 printr'o petiție către Impăratul Leopold al II-lea, așa-zisul *Supplex libellus*, cererile înfățișate odată de Clain martirul.

Și aici se spune hotărât și tare că Românii au stat nemișcați pe pământul lor de la Traian înainte, că ei au o însemnătate deosebită pentru Tesaurul Impăratului, că, și după socoteala din 1760 ei sânt o treime din locuitori, că pot ajunge și la un milion, că ei apără ca grăniceri Impărăția, că unesc supunerea

cea mai deplină cu cea mai sfântă răbdare, că merită și ei cât Sârbii privilegiați din Banat și Românii chiar de lângă aceștia. Se mergea până acolo, încât, cerând o egalitate desăvârșită cu celelalte nații, se adăugia că unde sânt Românii în număr mare comitatul să poarte un nume românesc, ori măcar să nu se ia numele de la alt neam, ci de la ape și munți. O adunare generală, un congres al Românilor, religios, dar și național, să-i înfățișeze față de guvernul din Viena.

Egalitatea a fost primită pentru fiecare în deosebi, ca membru al clasei sale, dar nu și pentru poporul întreg, care rămânea și mai departe scos din obștea privilegiată a țerii, ca unul care s'ar fi strecurat într'însa numai în timpuri mai nouă. Dar și mai departe protopopii supuși episcopului ortodox, Ghedeon Nichitici, îndemnându-l pe acesta să meargă la Viena, stăruiau să se îngăduie adunarea națională la care ar fi luat parte și țeranii. Cei doi episcopi se și dușeră la Curte, umăr la umăr, ca să ceară recunoașterea Românilor ca nație și dreptul de a-și ținea sinoade naționale, apărate de ostașii împărătești împotriva dușmanilor de neam. Până la sfârșitul anului nu încetară aceste stăruinți ale căpeteniilor bisericesti, neconținut îndemnate de o întreagă lume ieșită din școlile înalte, care relua, cu alte mijloace și în alte împrejurări, tocmai aceeași luptă din care Ioan Inochentie Micu ieșise zdrobit. Și linia înaintării românești nu e pe la Sofronie și pe la Horea, cei cu vorba înflăcărată și cu arma stropită de sânge, ci de *la episcop la episcop, de la șef moral la șef moral al nației.*

Războaiele cu Francesii, înfrângerile din vremea lui Napoleon opriră în loc toată această mișcare.

Nu se gândește la reforme un Stat ca al Austriei celei vechi, care părea că stă să se desfacă din toate încheieturile. Dar un Iorgovici Bănățeanul, care merse și la Parisul revoluției, un Budai Deleanu care îmbracă glumă, dar și luptă, în vesela poveste a *Țiganiadei* lui, un Moise Nicoară, suflet neastâmpărat, care-și căută un adăpost dincolo de munți, un Eftimie Murgu, care luă parte și în București la conspirații politice și fu îmbrățișat și el de frații lui moldoveni, un Gheorghe Lazăr, feciorul de țeran de la Avrig, iobagul lui Bruckenthal, care la Viena se amestecase în viața studenților cu idei înaintate și care la Sibiiu striga la petrecere „Trăiască Napoleon”, toți aceștia înfățișează spiritul pornit spre revoluție al Românilor nemulțămiiți de starea de lucruri care nu-i recunoștea ca nație. Tot revoluționari, și împotriva alcătuirilor bisericesti în care atâta timp încăpuse, la strâmtoare, neamul, erau acei cari la 1787 din tabăra unită apărau pe uniți de „hulele carele lor li se aruncă”, dar arătau în același timp că nici ceilalți nu sânt eretici sau shismatici, acei cari ar fi făcut din Samuil Clain unitul un episcop ortodox, acei cari oferiră același loc. în 1810, în locul riva-lului lui Lazăr, Vasile Moga, protopopul din Sebeș, lui Petru Maior însuși, acei cari încă la 1798 voiau o singură Biserică a Românilor.

Toți aceștia sânt de fapt oamenii altei școli decât accia a tradiției românești și, cum n'au nicio legătură cu viața sufletească din țerile libere, cu care atâta vreme se trăise într-o deplină unitate morală, ei se desfac din mijlocul poporului căruia totuși i-au dorit, și une ori i-au și făcut — ca Lazăr, coborât dincolo, cu aprinsa lui predică națională, amestecată în lecții de inginerie — atâta bine.

Părăsită, Biserica decade. Ce e, între năcazurile

pe care i le face cârmuirea și de care se plânge așa de dureros, bietul Vasile Moga, cu frumoasa lui scrisoare lungăreață, cu tânguirile lui ca din Psalmii prigonirilor! Lângă dânsul un Moise Fulea scrie cărți de bune moravuri; școala de catehism se înfi-ripeză ceva mai mult, dar cu ce deprinderi de pedagogie veche! Bob o duce încă multă vreme, fără a iubi pe profesorii școlilor sale și fără a fi iubit de dânsii, cu totul desprețuit de acei scriitori cu cari se mândrește Biserica lui și nația întregă; Lemény, care-i urmează, e un om blând și șters, care va pleca fruntea înaintea loviturilor pe care i le pregătește focosul spirit de încălcare și strivire al Ungurilor dintr'o generație nouă.

Odată numai, la 1830, episcopii celor două legi se uniră pentru a cere la Viena, ca înaintășii lor, și pe același temelii de trecut mare și de muncă grea, să fie de o potrivă cu ceilalți, la comună, în toate adunările și dregătoriile; și de data aceasta dieta ardeleană a răspins cererea.

Iar cea mai mare parte dintre Români purtați prin școli se simt alții, și fără legătură cu Biserica, maica lor în copilărie, atunci când Statul austriac, prefăcut după al lui Napoleon, îi chiamă în birourile în care se poate mucezi cu cinste, culegând și câte o mică răsplătire din când în când, până vine ceasul pensiei.

Alături de dânsii vechii negustori, dintre cari unii avuseră însemnătatea unui Hagi Constantin Pop din Sibiu. înrudit cu boierii olteni, unui Zenobie, fiul lui, format la școala grecească din București. deced: Zenobie a ajuns director al Băncii Imperiale din Viena.

Mulți, și cei mai buni: Florian Aaron, Ioan Maiorescu, August Laurian, Micle, trecură în Principate,

Aron Pumnul se așează în Bucovina, ea dascălul cel mare al cărții românești.

Când Ungurii impuseră limba lor și în registrele Bisericii unite, ei nu întâlniră, astfel, oameni hotărâți cu orice preț.

Un duh unguresc răsbătea tot mai mult în școli, supt ochii guvernului neînțelegător, care ținea totuși la forma germană a învățământului. Douăzeci de ani încă, și Românii nu erau măcar în starea de suflet din 1791-2, când revoluția ungurească din 1848 îi zgudui și pe dâșii și, împotriva contopirii Ardealului cu Ungaria și, mai târziu, a desfacerii de Impărat supt dictatura lui Kossuth, îi mână la o luptă.

Luptă nepregătită. Cei din Muntenia și Moldova nu se întoarseră acasă. Oamenii mai în vârstă se ținură la o parte, până la un Gheorghe Bariț, întemeietorul școlii negustorilor români și a ziarului din Brașov, până la Nifon Bălășescu, din Sibiiu, până la marele cercetător al graiului românesc, Timotei Cipariu, rămas la foaia lui din Blaj, *Organul Luminării*. Episcopii, Lemény și tânărul vicariu de la Sibiiu, un fiu de Macedoneni, crescut în mănăstirea sârbească, Andrei Șaguna, fură aduși de împrejurări în Câmpia Libertății din Blaj, și ei n'aură nicio înrăurire asupra avântului revoluționar care porni îndată, nimicitor. Șaguna merse mai târziu în Muntenia ca să cheme pe Ruși contra cetelor ungurești ale Republicei. Ei nu reluară programul lui Bob și lui Gherasim, departe de a-l îmbogăți după cerințele ordinii cele noi.

Revoluția au făcut-o, după Unguri și împotriva Ungurilor, studenții și tinerii funcționari din birouri: un Simion Bărnuț, un Papiu Ilarian, un Avram Iancu, un Buteanu, întors tocmai de la Agram (Zagreb).

Școlarii chemară la marea adunare din Maiu pe țerani, cari veniră cu miile, cu gândul mai mult la iobăgia lor cea grea decât la frumuseța unei vieți politice nouă pentru neamul lor recunoscut ca nație. Dar și ei se înfiorară de mândrie când se rosti acolo, de Bărnauț, că Românimea e de acuma nație de sine stătătoare. Aceiași fiori străbăteau, la Brașov, pe poetul Andrei Murășanu, când găsia de odată străbătătoarele cuvinte ale „deșteptării” românești. Și ostașii din Munții Apuseni tot din țerani, numai din țerani se strâng, și țerănească e și lupta lor cu tunuri de lemn, bărbați și femei laolaltă, prin văile Ardealului apusean, în cetățuia Moșilor. Cuvinte frumoase romane, înțelese ori ba, plutiau peste strigătul desperat către libertate al nației tuturor suferinților.

Intre Ungurii îndârjiți de patima libertății și Austrieii cu ghiarele strânse asupra puterii moștenite, ai noștri se alipiră de aceștia din urmă fără a căpăta de la dânsii o asigurare. Se aducea un mare serviciu fără a se urmări o stare nouă în viitor. Alături de ostașii români ai Impăratului sângeraseră și acești mulți țerani. Cât de zădarnic se cheltuiseră atâtea vieți, aceasta o văzu Avram Iancu, când asupra minții lui desnădăjduite începu să se coboare încetul pe încetul mângâierea nebuniei.

Nici vorbă de-acuma să se facă nația românească întreagă, până în Maramurăș, până în Bucovina, așteptând poate unirea supt Habsburgi cu Românii de dincoace, nici vorbă de congres și Senat românesc, de Patriarh și de Voevod, de Mare Duce, în persoana Impăratului însuși... Șaguna fu împiedecat de a chema la Sinod pe țerani. Grănicerii erau să fie deșființați.

Biserica veni atunci să culceagă, dar ea culcuse pen-

tru dânsa: uniții de o parte, neuniții de alta. Cei d'în-
tăiu, fiind de o lege cu Impăratul, restabilit în drep-
turile lui, până la cel mai bănuitor absolutism, că-
pătară, la 1853, o mitră de arhiepiscop pentru bu-
nul Alexandru Sterca Șuluț, și pentru ei se înoui Scau-
nul bănățean la Lugoj, Scaunul din Vad la Gherla,
păstrându-se și Scaunul de la Oradea pe care un Er-
délyi, mândru nemeș, urmasa lui Samuil Vulcan, ma-
rele ocrotitor al cărturarilor, el însuși urmaș al lui
Dragoș. Șaguna trebui să câștige cu frumoasele lui
însușiri ca om, cu felul frumos cum vorbea nemțește,
cu pășirea lui ca a unui prinț, cu nobleța figurii lui
Curtea din Viena pentru ca și el să fie primit, abia la
la 1864, ca Mitropolit la Sibiiu, unde moștenise bi-
serica de piatră a companiei, căpătând sufragani
la Caransebeș, vechiu Scaun sârbesc, la Arad, unde
iarăși fuseseră Sârbii, și atât, fiindcă nu voiră să-i
deie măcar Bucovina, unde un om împărătesc, Ru-
teanul Hacman, ajunse Mitropolit și pentru Dalmația.
O singură dată, la 1861, se ținu, cu amândoi episcopii,
un „congres național român”, la Sibiiu, dar erau
numai o sută șaizeci de fruntași, și cererea lor de a
se recunoaște în scris nația românească nu izbuti.
Adunat din nou la 1863, cu câte o sută cinzeci de fie-
care Biserică, el nu culese decât făgăduieli; dieta ar-
deleană era neînduplecată și Viena—surdă. Degeaba
vorbiră cei câțiva Români la dietă.

Dintre cei doi episcopi, numai Șaguna înțelese că
are o menire și față de scopurile politice firești ale
neamului său. Soborul care se ceruse la 1791 el îl
făcu, pentru biserică și pentru școală, de fapt pen-
tru toate ale nației pe care cu încredere o lăsa de
altfel în sama Impăratului servit cu un devotament
fără margini — și fără răsplată. Mai departe însă
decât atâta nu merse: programul bătrânilor cu peste

o jumătate de veac înainte era mai larg: *el nu încredința nimănui aceia ce un popor numai prin sine poate să câștige și să păstreze și nu culegea viitorul național de la înaltele praguri.* Iar, în ce privește legăturile cu Țara, pe vremea când Cipariu se opriese la o singură trecere prin București, Biserica unită se feria de dânsa, iar șeful celeilalte căuta peste munți numai tovărășia ortodoxă a starețului Neonil de la Neamț. În zădar răsăriseră la Blaj cu ochii în lacrimi pribegii luptei pentru aceiași libertate românească în Principate, Alecsandri, Negri, Sion, Russo, Ioan Ionescu, Cuza, un viitor Domn. *Sfășiere bisericească, isolare românească.* Multă vreme era să se resimtă de aceasta neamul nostru în Ardeal.

Că nu putea duce la mare lucru politica vieneză, dinastică, o dovedi anul 1876. Românii, cari dăduseră absolutismului cei mai siguri funcționari și oștilor împărătești, la 1848, la 1859, și la 1866, prin biruinți și prin înfrângeri, cei mai buni soldați, n'aură nimic, iar Ungurii, cari nu încetaseră o clipă de a conspira și în țară și în străinătate, căpătară în dar de la Francisc-Iosif, încoronat rege al Ungariei ca la 1200, darul tuturor neamurilor așezate dincolo de Leitha, în cuprinsul regatului Sfântului Ștefan.

Se începu atunci, din dorința Ungurilor de a fi mulți prin înghițirea altor nații, aplicarea unui întreg sistem de desnaționalizare. Tot ce era viu în sufletul supușilor cu alte „buze” trebuia schimbat în sensul maghiar: școala întâiu, biserica pe urmă.

Dacă nu s'ar fi lucrat așa, dacă s'ar fi atras Românii în funcții fără să li se ceară a-și lăsa haina națională afară, dacă s'ar fi măgulit episcopii acoperindu-i de onoruri, dacă, în ciuda marilor proprietari de moșii, s'ar fi dat pământ țeranilor, scopul nou-

lui Stat s'ar fi putut atinge măcar în parte. Dar răs-pingerea de la dregătorii a Românilor cari nu-și pă-răsiu până și numele duse la alcătuirea unei în-tregi clase de intelectuali neocupați, cari, pentru a trăi, erau aduși să ție legătura de fiecare zi cu po-porul: avocați, ceva medici, oameni de bancă, pe lângă cari se mai strângeau ceva negustori și meș-teri. Din ce în ce erau mai despărțiți de episcopi, Șaguna fiind părăsit în anii din urmă, în folosul u-nui Ladislau Popp, unui Iosif Hodoș, unui Ilie Măcelariu, unui Aloisiu Vlad, unui Vincențiu Ba-beș, unui Gozdu și unui Mocioni, iar urmașii lui fiind Sârbul Ivacicovici, recele Miron Românul, potoli-tul Mețianu, pe când uniții trăiau numai pentru dato-ria lor bisericască, afară doar câte un aprig țeran în haină de canonic ca un Moldovanu ori mai târziu un înzestrat cărturar cu mintea înaltă ca Augustin Bunea. Partidul național, creat la 1881, pe basa Ar-dealului osebit și a Românilor ca nație recunoscută, după ce se încetase cu lupta stearpă în Parlament la Pesta, începu, supt conducerea impunătorului avocat dr. Ioan Rațiu, o luptă a cărui urmare, prea apro-piată de noi, nu poate încăpea aici.

Pentru triumful ei se cerea și altceva decât acea neconținută agitație care păstra pentru alegeri rân-durile strânse ale legiunilor de alegători români. Tre-buia ziarul, cărturarul și scriitorul rămas la el acasă. Așa se întâmplă prin anii 1880 când Ion Slavici în-temeie la Sibiu *Tribuna*, în jurul căreia se strânseseră cei mai înzestrați dintre poeți, ca Gheorghe Coșbuc, și povestitorii români, când *Asociația*, întemeiată de ambii episcopi, al doilea prilej, după cel din 1848, de a se găsi împreună, porni cercetări științifice des-pre Români.

Astfel se ajunse la învierea prin scrisul zilnic și cel întâmplător a mulțimilor poporului românesc. Și, cum limba amestecată cu latinisme și îmbrăcată într'o formă groaie de învățați fu părăsită în folosul dulcelui graiu al sătenilor înșii, se căpătă și atingerea, de acum înainte nedesfăcută, cu ceilalți Români, din Țara liberă, care se unise la 1859, își căpătase o dinastie la 1866 și câștigase la 1877-8 războiul ei de neatârnare.

Din aceste trei puteri: mirenii intrați în lupta politică afară din Parlamentele Ungariei, preoții trebuind să li se adauge supt o comandă care nu mai era bisericească, țeranii ajunși, iarăși luptători pentru drept și chemarea în sprijin a Românilor liberi, a rezultat ceia ce, cu multe silinți ale multor oameni vrednici din două-trei generații, văzurăm cu ochii noștri uimiți și umeziți de lacrimile bucuriei la 1916-8.

Tipăritu-s'a această lucrare a învățatului nostru profesor Nicolae Iorga, rectorul Universității din București, în atelierele tipografiei „Datina Românească”, la Vălenii-de-Munte, cu toată cheltuiala Comitetului pentru organizarea serbărilor Unirii din Maiu 1929, sub președinția d-lui Sever Bocu, ministrul Banatului, fiind președinte al Comitetului de miniștri al serbărilor d. Alexandru Vaida Voevod, ministru de Interne, iar președinte al Consiliului de Miniștri d. Iuliu Maniu, într'un mare număr de exemplare, ca să o poată cefi și să se lumineze cât mai mulți Români știutori de carte.

Sever Bocu

BCU Cluj / Central University Library Cluj

BCU Cluj - Cluj Napoca University Library Cluj

CUPRINSUL

CUPRINSUL

	<u>Pag.</u>
I. Românii înainte de Români	3
II. Săteni români în Ardeal	13
III. Cu sabia pentru drept. Români ostași și nobili	23
IV. Cu frații pentru libertate. Legătura cu Românii liberi. Nobili și țerani	30
V. Cu crucea pentru omenie. Săteni fără căpetenii	39
VI. Lupta fără sprijin pentru deplina îndreptățire	53
VII. Lupta singuratecă pentru lumină prin carte	59
VIII. Lupta prin revoluție pentru viața națională	64
